

ДНЕВНИКЪТЪ

(стенографски)

на

XVII-то обикновено Народно събрание.

Първа извънредна сесия.

XIX заседание, срѣда, 30 априлий 1914 г.

(Открито отъ прѣдседателя г. д-ръ Д. К. Вачовъ, въ 3 ч. 35 м. слѣдъ пладне)

Прѣдседателъ: (Звъни) Засѣданието се отваря. Моля секретаря да прочете списъка на г. г. народнитѣ прѣдставители, за да се види кои присѣствуватъ и кои отсъствуватъ.

Секретарь д-ръ В. Черневъ: (Прочита списъка. Отсъствуватъ г. г. народнитѣ прѣдставители: Иванъ Багárovъ, Иванъ Гешовъ, Гочо Димовъ, Константинъ Досевъ, Личо Личовъ, Александъръ Механджийски, д-ръ Еню Разпоповъ, Илия Стоевъ, д-ръ Никола Стойчевъ, Марко Турлаковъ, Хашимъ бей и Крумъ Чапрашиковъ)

Прѣдседателъ: Отъ 243 народни прѣдставители отсъствуватъ 12; налице сж 231. Значи, има достатъчно число, за да се пристѣпи къмъ разглеждане въпроситѣ, поставени на дневенъ редъ.

На първо мѣсто ще съобща на г. г. народнитѣ прѣдставители, че старозагорскиятъ народенъ прѣдставителъ г. д-ръ Еню Разпоповъ е поискалъ отпускъ за 1 денъ, за днесъ, който му е разрѣшенъ.

Русенскиятъ народенъ прѣдставителъ г. Константинъ Панайодовъ е поискалъ отпускъ за 3 дена — 28, 29 и 30 т. м. — по причина, че е виканъ като свѣдѣтель въ сѣдилището. Разрѣшенъ му е.

Бургаскиятъ народенъ прѣдставителъ г. Марко Турлаковъ, по причина смъртта на баща си, е поискалъ 5-дневенъ отпускъ. Разрѣшенъ му е.

Бургаскиятъ народенъ прѣдставителъ г. Георги Поповъ е поискалъ отпускъ за 1 денъ, за 29 т. м. Разрѣшенъ е и нему.

Струмишкиятъ народенъ прѣдставителъ г. Александъръ Пенчевъ е поискалъ 3 дена отпускъ. Разрѣшенъ му е.

Пазарджишкиятъ народенъ прѣдставителъ г. Константинъ Василевъ е поискалъ телеграфически отпускъ за 1 денъ, за вчера. Разрѣшенъ му е сжшо.

Пловдивскиятъ народенъ прѣдставителъ г. Гочо Димовъ сжщо е поискалъ 2 дена отпускъ, считанъ отъ днесъ. И нему е разрѣшенъ.

Има да съобща на г. г. народнитѣ прѣдставители, че е постѣпилъ бюджетопроектъ за приходитѣ на държавата, който ще се раздаде на г. г. народнитѣ прѣдставители и ще се тури на дневенъ редъ, заедно съ бюджетопроекта за разходитѣ.

Сжщо имамъ да съобща на г. г. народнитѣ прѣдставители, че Министерството на земледѣлието и държавнитѣ имоти внася прѣдложение за опрощение училищнитѣ такси за 1913/14 учебна година на ученицитѣ отъ земледѣлскитѣ институти въ Садово, Образцовъ-чифликъ и Плѣвентъ: Стефанъ Лазаровъ, Никола Петровъ, Андрей Райчиновъ, Георги х. Таневъ, Филиппъ К. Махони и Петко Ивановъ.

Пристапваме къмъ питанята.

Най-напрѣдъ къмъ най-старитѣ — отъ 31 мартъ.

Г. Димитровъ: Г. прѣдседателю! Съобщете по-напрѣдъ питанята, които Ви сж дадени сега; има депозирани двѣ нови питаня.

Прѣдседателъ: Дадохъ ги за да снематъ прѣписи отъ тѣхъ и да ги съобщятъ на г. г. министритѣ.

Г. Димитровъ: Най-напрѣдъ трѣбва да ги съобщите на камарата, че тогава на министритѣ.

Прѣдседателъ: Нѣма нужда.

Има питане отъ народния прѣдставителъ г. Александъръ Ботевъ.

К. Бозвелиевъ: Моето питане е отъ 29 мартъ, а това е отъ 31.

Прѣдседателъ: Г. министърътъ на вътрѣшнитѣ работи е свършено прѣсипналъ и не може да говори.

К. Бозвелиевъ: Та толкова дни чакамъ!

Прѣдседателъ: Днесъ не може да Ви отговори.

К. Бозвелиевъ: Какъ тѣй?

Прѣдседателъ: Е, хубаво де, ще Ви се отговори.

Г. Димитровъ: Имамъ питане къмъ г. министра на желѣзницитѣ; напомнете му го, г. прѣдседателю.

Прѣдседателъ: Г. министърътъ на финанситѣ ще отговори на питането, отправено му още на 31 мартъ отъ г. Александъръ Ботевъ.

А. Ботевъ: Прочетете го, г. председателю.

Председателятъ: Вие ще го развиете.

А. Ботевъ: Азъ имамъ депозирани двѣ питання; кажете по кое да говоря.

Министъръ Д. Тончевъ: Питането за имотитѣ, добивани по безвъзмезденъ начинъ — за наследственитѣ имоти.

Председателятъ: Имате думата, г. Ботевъ.

А. Ботевъ: Г. г. народни прѣдставители! Вслѣдствие нещастнитѣ двѣ войни, които нашиятъ народъ води, както знаете, загинаха десетки хиляди млади мъже, които оставиха имоти; тѣ оставиха и наследници, въ повечето случай малолѣтни. Съгласно закона за данъка върху имоти, получавани по безвъзмезденъ начинъ, наследниците на тѣзи стопани, които загинаха прѣзъ врѣме на войната, трѣбваше да прѣдставятъ въ опрѣдѣленъ отъ закона срокъ описи на имотитѣ, които сж получили като наследство, за да бъдатъ обложени съ данѣкъ. Въ много случаи прѣзъ врѣме на войната и слѣдъ нея, понеже имаше стопанства, които бѣха останали безъ глави, тѣй като главитѣ на тѣзи стопанства, на тѣзи сѣмейства бѣха въ редоветѣ на армията и бѣха загинали тамъ, наследниците — вдовици и сирачета — поради незнание на законитѣ, поради грижи, поради униние, постигнало ги вслѣдствие скръбта отъ тежкитѣ загуби, не сж могли, не сж и знаели да прѣдставятъ тѣзи описи въ законния срокъ и, поради това, тѣ, освѣнъ че се слѣдва да платятъ слѣдующия се данѣкъ, но плусъ това законътъ ги глобява съ още 25% върху данъка. Това едно. Но и друго, тѣ сж обрѣменени така сжщо да платятъ и данъка за имотитѣ получени по безвъзмезденъ начинъ, тогава именно, когато тѣзи стопанства, тѣзи сираци се нуждаятъ отъ най-силна и ефикасна подкрѣпка. Тогава, когато тѣ сж изгубили родителитѣ си и когато имотитѣ, останали имъ въ наследство поради това, че нѣма кой да ги експлоатира и нарежда, се явяватъ не само като едно наследство доходно, но единъ непроеизводителенъ капиталъ, тогава именно, тѣ се нуждаятъ отъ най-голяма подкрѣпка. Но законътъ за този данѣкъ е жестокъ, особено за настоящия случай, и азъ намирамъ, че българското правителство, българското Народно събрание ще извърши единъ хуманенъ актъ, една отъ най-полезнитѣ за народа работи, ако измени закона за този данѣкъ въ смисълъ, че този данѣкъ да бѣде опростенъ на всички онѣзи наследници, чиито родители сж загинали прѣзъ врѣме на войната. И азъ питамъ г. министра на финанситѣ: не намира ли, че сега е врѣмето, когато държавата трѣбва да подпомогне на тѣзи сираци съ опрощаване този данѣкъ, ако щете до извѣстна степенъ на състояние, и не намира ли за полезно, умѣстно и справедливо да издаде окръжно, съ което да се опростятъ глобитѣ 25% върху данъка на всички просрочили, и най-сетѣ да се направи законодателно прѣдложение за продължение срока за подаване на описитѣ.

Моля г. министра на финанситѣ да ми отговори.

Председателятъ: Има думата г. министрътъ на финанситѣ.

Министъръ Д. Тончевъ: Г. г. народни прѣдставители! Въпросътъ, който се повдига отъ къстендилския народенъ прѣдставителъ г. Александъръ Ботевъ, занимава министерството много отъ по-рано, и ние вече имаме единъ законопроектъ по този въпросъ. И законопроектътъ е именно въ смисълъ, какъвто се повдига отъ г. Ботева, да се не събира на-

слѣдственъ данѣкъ отъ онѣзи наследства, които се отвориха сега, по причина на войната. Но ние спрѣхме този законопроектъ, за да съберемъ нѣкои статистически данни, отъ които да видимъ, дали не трѣбва да се направятъ нѣкои изключения, или ще трѣбва да бѣде едно общо разпореджане. Впрочемъ, въ това отношение мисля, че г. Ботевъ ще бѣде напълно удовлетворенъ, като му съобща, че Министерството на финанситѣ даже е приготвило и законопроектъ за този случай.

Председателятъ: Г. Ботевъ! Доволенъ ли сте отъ отговора на г. министра?

А. Ботевъ: Доволенъ съмъ отъ отговора на г. финансовия министъръ. Обаче желая този законопроектъ да бѣде внесенъ още въ тази сесия на Народното събрание — едно; и друго, да се направи разпореджане до финансовитѣ власти да не се събира този данѣкъ засега. Прочее, азъ вземамъ актъ отъ декларацията на г. финансовия министъръ и, повтарямъ, доволенъ съмъ отъ отговора.

Председателятъ: Има друго едно питане отъ сжщия народенъ прѣдставителъ до г. министра на финанситѣ, относящо се до реквизиранитѣ коне, волове и коля.

Искате ли да го развиете, г. Ботевъ?

А. Ботевъ: Да.

Председателятъ: Имате думата.

А. Ботевъ: Г. г. народни прѣдставители! Войната е такъво дѣло, за успѣха на което всички български граждани по възможностъ трѣбваше еднакво да се потрудатъ и еднакво да получатъ наградитѣ, ако има такива. Обаче, у насъ, въ България, прѣзъ врѣме на войната и прѣди нея, се извършиха такива работи, такива несправедливости по отношение на българскитѣ граждани, каквито не трѣбваше да ставатъ. Една отъ които е и несправедливостта да се не плаща никакъвъ наемъ за реквизиранитѣ кола, коне, волове, биволи и т. н. и на реквизиранитѣ хора съ ешалонитѣ.

Г. г. народни прѣдставители! Още когато се извърши мобилизацията, на 17 септемврий 1912 г., още тогавъ несправедливоститѣ изпъкнаха съ всичката тѣхна грозота; още тогава ние видѣхме, че маса свѣтъ, особено хората отъ земледѣлското съсловие, се взеха отъ домоветѣ, отъ нивитѣ, отъ къра; тѣ оставиха всичко свое на произвола на сѣдбата или най-много на грижитѣ на слабитѣ жени и дѣца, и отидоха въ редоветѣ на армията, за да изпълнятъ една отъ свещенитѣ си длѣжности. Това отъ една страна. Отъ друга страна, ние видѣхме така сжщо занаятчи, еснафи, работници, че оставиха работата си, оставиха хлѣба си и трѣгнаха къмъ полковотѣ, къмъ частитѣ си. И отъ трета страна пъкъ, напротивъ, ние видѣхме, че друга категория хора, не само че не оставиха своитѣ поминѣчни занятия, ами, при това, държавата почна да ги облагодѣтелствува, да ги награждава повече, отколкото тѣ получаваха, когато бѣхме въ положение на мирно врѣме.

Когато слѣдъ обявяване на войната, всички български граждани трѣбваше безплатно да служатъ прѣдъ олтаря на отечеството, ние видѣхме, че това у насъ не стана. Царъ, министри, генерали, окръжни управители, околийски началници, общински кметове, секретаръ-бирници, владици, свещеници, всичкитѣ тѣ, които останаха тукъ, продължаваха да получаватъ пълната си заплата, а при това онѣзи отъ офицеритѣ, които прѣминаха границата, получаваха и тройни възнаграждения. Чиновници и служаци, които отидоха въ редоветѣ на армията, получаваха една трета, когато пъкъ земледѣлци, работници, за-

наятчий и дребнитъ търговци не получаваха нищо. Плюсъ това земледѣлцитъ, които сж болшинство въ държавата, земледѣлцитъ, които сж грѣбнака на държавата, земледѣлцитъ, които напълниха казармитъ, земледѣлцитъ, които понесоха най-голѣмитъ тежести и ужаси на войната, трѣбване да дадатъ още нѣщо за тази война, още нѣщо за благото, ако мога тъй да кажа, на отечеството. Земледѣлцитъ дадоха своитъ коля, своя добитѣкъ, дадоха най-сетѣ и своитъ жени и дѣца, да теглятъ воловетъ съ колитъ прѣзъ най-проливнитъ дѣждове, най-голѣмитъ студове, горещини и най-голѣмитъ мжчноти. Когато се реквизира добитѣкъ, каза имъ се, че за него ще имъ се плати извѣстенъ наемъ, че и за хората даже, които трѣбнаха съ добитѣка, ще се плати наемъ. Обаче, по-сетѣ, когато управницитъ видѣха, че държавното съкровище се обрѣменява, върховната реквизиционна комисия съ протоколъ, държанъ на 21 януарий 1914 г., рѣшава, и военниятъ министъръ утвърждава безъ никакво законно основание, че никакъвъ наемъ не слѣдва да се плаща за ония коля, коне, волове и други, които сж били реквизирани за нуждитъ на войската и прѣзъ врѣме на войната или слѣдъ демобилизацията, по желанието на стопанитъ имъ, сж били възвѣрнати. По тази комисия казва да се плаща наемъ само за онѣзи коля, хора и добитѣкъ, които сж реквизирани за кѣсо врѣме, за да прѣвозватъ тежести отъ извѣстни до други пунктове. Какво виждате, г. г. народни прѣдставители, съ единъ протоколъ на върховната реквизиционна комисия, протоколъ, който не почива на никакви законни основания, се лишаватъ отъ наемъ всички онѣзи земледѣлци, които за нуждитъ на армията, за нуждитъ на отечеството сж дали своя добитѣкъ, своитъ коля и своитъ хора. Имайте прѣдъ видъ, г. г. народни прѣдставители, че този добитѣкъ, който бѣ съ ошалонитъ, тѣзи хора, които бѣха съ колитъ и добитѣка, колята и конетъ, които бѣха въ обозитъ и другитъ части на армията, сж изтощени, изнурени и сега постепенно падатъ и умиратъ, и мнозина земледѣлци останаха безъ добитѣкъ и плуваха въ нови дългове.

Като казвамъ това, питамъ г. министра на финанситъ да ни обясни, на кое законно основание върховната реквизиционна комисия лишаваша стопанитъ на реквизирания добитѣкъ отъ наемъ, какъвто е изрично прѣвиденъ въ закона, справедливо ли е това, което е извършила тази комисия, и не мисли ли да ни занимае съ този въпросъ, за да може държавата що-годъ да се издѣлки и на земледѣлското съсловие, което даде най-голѣмитъ жертви и въ хора, и въ добитѣкъ, и въ всичко.

Прѣдседателъ: Има думата г. министърътъ на финанситъ.

Министъръ Д. Тончевъ: Г. г. народни прѣдставители! Всичкитъ рѣшения на върховната реквизиционна комисия почиватъ на закона за реквизицията, а тъй сжщо и на правилника за неговото прилагане. Протоколътъ № 4 отъ 21 януарий 1914 г., за който говори г. Александъръ Ботевъ, е основанъ именно на този законъ. Въ нѣколко думи азъ ще ви разясня въ какво се състои той.

Вие знаете, че законътъ за реквизицията прѣдвижда два вида реквизиции: реквизиция въ смисълъ на покупка-продажба, т. е. взима се, ако мога да се изразя, насилствено извѣстенъ прѣдметъ отъ прателството, за да бжде купенъ, да му се заплати стойността, и друга една реквизиция въ форма на наемъ. И законътъ опрѣдѣля, кога реквизиранитъ добитѣци — коне, волове, а тъй сжщо и коля, ще трѣбва да се считатъ като реквизирани въ смисълъ на покупка-продажба, и кога трѣбва да се считатъ реквизирани въ смисълъ да се плаща за тѣхъ наемъ. Върховната реквизиционна комисия, като цитира

чл. 1 отъ закона за реквизицията, казва, че всичкитъ онѣзи добитѣци, а тъй сжщо и коля, които сж били реквизирани за безвъзвратно и постоянно ползуване за нуждитъ на войната, ще се считатъ, че сж били купени отъ държавата, и ще се плати тѣхната стойностъ или, по съгласие съ стопанитъ имъ, могатъ да имъ бждатъ повѣрнати. Това е едната реквизиция. Ако стопанинътъ не е съгласенъ да си вземе назадъ воловетъ и колята, държавата е длъжна да му заплати стойността. И ако нѣждъ реквизиционнитъ комисии сж издавали квитанции за наемъ за такива едни реквизиции, това е едно погрѣшно ликвидирание между държавата и онзи, на когото е взета реквизицията. И главната реквизиционна комисия казва, че така издаденитъ погрѣшно разписки за наемъ на коля и волове трѣбва да се унищожатъ, защото не трѣбва да се плаща наемъ, а ще се плати стойността на добитѣка и колята, ако тѣ не се повѣрнатъ на тѣхнитъ стопани. Самата реквизиционна комисия въ сѣщия протоколъ, като се основава на § 19 отъ правилника за прилагането на закона, казва, че реквизицията на всички онѣзи добитѣци и коля, които сж били реквизирани не съ цѣлъ да бждатъ отчуждени и да имъ се плаща стойността, но за едно врѣменно ползуване, за единъ врѣмененъ транспортъ на извѣстни нѣща, трѣбва да се разглежда като реквизиция въ смисълъ на наемъ, и на стопанитъ на добитѣка, а тъй сжщо и на колята, когато имъ се повѣрчатъ, ще се плаща единъ наемъ. И казва реквизиционната комисия, че околийскитъ и градскитъ реквизиционни комисии трѣбва да опрѣдѣлятъ дневния наемъ възъ основа на мѣстнитъ обичаи или споредъ по-малката или по-голѣма продължителностъ на извършената работа. Тѣй щото, виждате, че и въ това отношение върховната реквизиционна комисия не е направила никаква грѣшка, като е прѣдписала на околийскитъ и градскитъ реквизиционни комисии да опрѣдѣлятъ дневния наемъ споредъ мѣстнитъ обичаи.

Затова, въ заключение, г. г. народни прѣдставители, моятъ отговоръ по този въпросъ е слѣдующиятъ. Протоколътъ № 4, отъ 21 януарий 1914 г., е издаденъ и рѣшението по него е взето възъ основа на закона за реквизицията и правилника за неговото прилагане.

А. Ботевъ: Но въ този законъ нѣма нищо изрично казано за това.

Министъръ Д. Тончевъ: Има изрично казано въ чл. 1 на закона за реквизицията, а тъй сжщо и въ правилника. Ако ги прочетете внимателно, ще видите, че този въпросъ се разрѣшава изрично.

Има единъ другъ въпросъ, който повдига г. Ботевъ и който е важенъ, защото може да се случи и тогава, когато добитѣкъ и колята сж реквизираны въ смисълъ да се купятъ, а тъй сжщо и тогава, когато сж реквизираны въ смисълъ на наемъ, стопанинътъ имъ да е ходилъ прѣзъ всичкото врѣме съ своитъ коля. Въ първия случай, когато сж купени безвъзвратно неговитъ коля, неговиятъ трудъ ще се счита като единъ трудъ, който е реквизиранъ, и за него ще трѣбва да се плати наемъ, а тъй сжщо и въ втория случай притежателътъ на добитѣка и колята, реквизираны за наемъ пакъ тъй сжщо ще има право да получи единъ наемъ за труда си.

Ето защо, азъ мисля, че въ дадения случай не може да се говори, че този протоколъ е противозаконенъ. Наопаки, той е напълно съобразенъ съ прѣдписанията на този законъ. Ако има, почитаеми г-да, нѣкои нередовности, нѣкои несправедливости, понеже реквизицията сега е въ ликвидацията си, бждете напълно увѣрени, че Финансовото министерство нѣма да иска въ нищо да нахърни интереситъ на българскитъ граждани. Това, което имъ се пада

по закона за реквизицията и по правилника за неговото прилагане, тѣ ще си го получатъ. Онзи, който има право да получи стойността на реквизирания добитѣкъ и кози, ще я получи; онзи, който има право да получи наемъ за реквизирания за врѣменно ползуване добитѣкъ ще бѣде възнаграденъ съ единъ приличенъ наемъ, размѣра на който околийскитѣ и градскитѣ реквизиционни комисии ще опрѣдѣлятъ споредъ мѣстнитѣ обичаи.

Този е отговорътъ, който имахъ честта да дамъ на г. Ботева.

Прѣдседателъ: Г. Ботевъ! Доволенъ ли сте отъ отговора на г. финансовия министъръ. Ако не сте доволенъ, имате петъ минути на разположение да кажете причинитѣ.

А. Ботевъ: Не съмъ доволенъ отъ отговора на г. министра на финанситѣ по слѣдующитѣ съображения. Когато, както азъ казахъ по-рано, имаше за едни български граждани възнаграждение, несправедливо е по отношение на земледѣлското съсловие да не получатъ такова.

Друго. Реквизиционната комисия съвѣмъ не е справедлива, когато рѣшава да плати наемъ за онѣзи кози и хора, които сѣ прѣднизначени за нѣколко врѣме. Реквизиционната комисия за тѣхъ може да не плаща, защото тѣ отиваха отъ единъ пунктъ до другъ и пакъ се връщаха да гледатъ своята полска работа. Обаче тази комисия съ нищо не може да оправдае това свое рѣшение — да не плаща наемъ за добитѣкъ, който 11 и повече мѣсеца е билъ въ редоветъ на армията, въ ешалонитѣ. Чл. 4 отъ закона за реквизицията казва: (Чете) „При реквизирането се оставятъ всѣкому необходимитѣ за живѣние и работене: храна, облѣкло, жилищни сѣдове и работенъ или впрегатенъ добитѣкъ“. Има случаи, дѣто земледѣлски стопанства съ единъ чифтъ волове сѣ имъ взети, съ единъ конь — взетъ, и тѣзи стопанства сѣ вземали подъ наемъ коне и другъ добитѣкъ, за да обработватъ своитѣ ниви съ женитѣ и дѣцата. Въ такъвъ случай справедлива ли е върховната реквизиционна комисия? Не.

Азъ, като констатирамъ тѣзи несправедливости, извършени по отношение на земледѣлското съсловие, същеврѣменно дълженъ съмъ да заявя, че днешното правителство чрѣзъ органа си в. „Народни права“ ясно подхвърля, защо не ще плаща за наема. Въ в. „Народни права“, бр. 93 отъ 26 априлий т. г., то какво заключение дава нѣкой си тамъ: (Чете) „Колкото се отнася до справедливостта на едно подобно рѣшение, ще кажемъ, че ако държавата иска да даде най-справедливо възмездие на всички ония, които понесоха загуби отъ войната, ще трѣбва да се продаде цѣла, за да може справедливо да се обезщетятъ хилядитѣ човѣшки жертви и много-милионнитѣ загуби, които понесе българскитѣ народъ“. Да, г-да, това е тѣй, обаче управницитѣ, вчерашни и днешни, хичъ не се посвѣниха да продадатъ България и нейнитѣ интереси, за да платятъ на едни, а сега се свѣнчатъ да продадатъ България, за да платятъ на други онеправдани.

Питането си ще обърна въ запитване. Прочее, повтарямъ, не съмъ доволенъ отъ отговора на г. министра на финанситѣ.

Прѣдседателъ: Г. министърътъ на търговията, промишлеността и труда иска да отговори на питането на г. Паскалъ Паскалевъ.

Д. Драгиевъ: Имамъ едно питане, отправено твърдѣ отколѣ, къмъ г. министра на финанситѣ. Той е тукъ и мисля, че може да ми отговори, защото иначе ще стане твърдѣ късно.

Министъръ Д. Тончевъ: Азъ мога да отговоря на г. Драгиева сега.

Прѣдседателъ: Г. Паскалевъ! Желаете ли да развиете Вашето питане? Ако желаете, имате думата.

П. Паскалевъ: Г. г. народни прѣдставители! Въ Габрово има едно желѣзарско училище, което се поддържа отъ фонда на д-ръ Василияди, единъ родолюбецъ, родомъ отъ Габрово, умрѣлъ въ Ромъния, който остави всичкитѣ си богатства на Габрово, съ завѣтъ да се построи въ него едно висше техническо училище или политехника. Въ 1892 или 1893 г., ако се не лъжа, се откри табашко, а послѣ желѣзарско училище, което се развива и сега съществува и продължава да функционира въ Габрово. То е сръдно желѣзарско училище. Това училище и сега се поддържа отъ фонда на д-ръ Василияди. Завѣтътъ на д-ръ Василияди е, това училище да не бѣде сръдно, а да бѣде висше. Но досега нищо не е направено отъ министерството, щото това техническо училище да се обърне въ висше техническо училище, както е завѣщалъ покойникътъ д-ръ Василияди, и съ това да се изпълни завѣтътъ на покойния, който е свещенъ и за насъ габровци, и за самата държава. Независимо отъ това, сегашното старо училище е негодно за цѣлта, негодно е даже за класни стаи и работилници на едно сръдно желѣзарско училище. Въ врѣмето на министерствуването на г. Ляпчева — 1909 и 1910 г. — министерството вземъ рѣшение да се построи ново здание, което да отговаря на днешнитѣ нужди и на едно по-цѣлесъобразно разширение на това техническо училище. Прѣдвидѣ се въ бюджета за тѣзи години една сума за турне начало за постройката на едно ново здание и за отчуждение мѣсто, нужно за това училище, пристъпи се и къмъ търсене на мѣсто. Министерството на търговията и земледѣлството тогава се обърна къмъ Габровската община и поиска да се отстъпи едно мѣсто, което бѣше опрѣдѣлено за строежъ. Това мѣсто, което е около 12 хиляди квадратни метра, едно отъ най-хубавитѣ мѣста, единственото празно общинско мѣсто въ Габрово, наречено „Падалото“, между града и гарата, се отстъпи на държавата, собствено държавата сама си го взема, като направи отчуждението въз основа на закона за отчуждаване на частни имоти за държавни и обществени нужди, съ единъ царски указъ, назначи се една комисия, извърши се оцѣнка, отиде работата въ окръжния сѣдъ, издаде се рѣшение, което влѣзе въ сила, и Габровската община взема изпълнителенъ листъ за стойността на това мѣсто отъ 12 хиляди квадратни метра мѣсто, което, споредъ плана на Габрово, бѣше прѣднизначено за строежъ на нови здания при прилагането на плана на самия градъ. Оттогава — това бѣше въ 1910 г., ако се не лъжа — вече четири години се минаха и не се направи нищо, за да се отчужди това мѣсто и да се построи ново здание, както бѣше наредило министерството въ врѣмето на г. Ляпчева. За постройката на ново училище, ако не се лъжа, има изработенъ планъ въ самото министерство. Чини ми се, повдигаше се споръ между Министерството на земледѣлството и търговията тогава, а сега на търговията, промишлеността и труда и Министерството на общественитѣ сгради, да-ли това мѣсто да се вземе или не, но най-сетнѣ отдѣлението на благоустройството, което въ дадения случай имаше значение да си изкаже мнѣнието, съгласи се да се вземе това мѣсто, което, по-рано казахъ, е отчуждено за нуждитѣ на училището — отъ 12 хиляди квадратни метра. Прѣдвидена е, ако се не лъжа, сума въ бюджета на фонда „д-ръ Василияди“ — той се разглежда отдѣлно, сега възлиза на 700.000 л., ако се не лъжа, значи, има достатъчно сръдства, за да може да се отчужди това мѣсто и се построи училище, безъ това да коштува на държавата нѣщо — та прѣдвидена е въ бюджета на фонда „д-ръ

Василияди“ и сума, съ която да се плати това мѣсто на Габровската община, и по-нататъкъ да се тури основата на училището и да се почне постройката на това училище. Досега не е изпълнено това рѣшение, не е платена сумата, не е взето мѣстото, нито пъкъ се строи училището. Напоследъкъ, научавамъ се, че частни заинтересовани лица, видни партизани на днешното правителство, роднини на нѣкои отъ министритѣ, искатъ да отклонятъ това рѣшение на министерството, и намѣсто да се вземе туй общинско мѣсто, което е вече отчуждено и за стойността на което Габровската община има изпълнителенъ листъ, предлагатъ свое собствено мѣсто, вънъ отъ града, далечъ отъ града, около 60 хиляди квадратни метра, едно баирце, негодно за тая работа, и казватъ: „Ние ще го дадемъ на държавата не по 5 л., както е отчѣнено общинското мѣсто, но по 2 л.“ и за 60 хиляди квадратни метра ще взематъ 120 хиляди лева. То е едно мѣсто, което не отговаря на нуждитѣ на това училище и което сега се продава по декаръ; декарътъ на-дали ще стори повече отъ 200—300 л. Ако е по 200 л., 60 декара правятъ 12.000 или по 300 л. — 18.000 л. Сега тѣзи господа се готвятъ да взематъ 120.000 л. Знамъ, че такова заявление отъ такива господа, а може-би и отъ други заинтересовани лица, има подадено въ Министерството на търговията, промишлеността и труда. Доколкото се простиратъ монтѣ свѣдѣния, г. министърътъ на търговията, промишлеността и труда, при дохождането си напоследъкъ, прѣди изборитѣ, по агитация въ Габрово, е билъ сондиранъ по тази работа и като-че-ли е обѣщавалъ своята подкрепа на заинтересованитѣ господа, ако е възможно, да се отчужди тѣхното мѣсто и да се направи тамъ училището и по такъвъ начинъ тѣзи господа ще използватъ единъ добъръ гешефтъ, като се изостави това мѣсто, за което Габровската община има изпълнителенъ листъ.

Азъ моля г. министра на търговията, промишлеността и труда да отговори на моето питане: първо, защо досега не е взето общинското мѣсто и не е заплатена на общината сумата по изпълнителния листъ? Второ, защо не сж взети мѣрки да се изпълни рѣшението на Министерството на търговията, промишлеността и труда отъ 1910 г., именно да се построи едно ново училищно здание, което, ако не бждо достатъчно голѣмо, за да отговаря на нуждитѣ на висше техническо училище — да се направи техническото училище отъ срѣдно въ висше — да отговаря поне за срѣдно техническо училище, както изискватъ нуждитѣ на професионалното образование въ България? И трето, дали дѣйствително има подадено заявление отъ нѣкои заинтересовани граждани отъ Габрово, съ което да предлагатъ своитѣ частни мѣста, и какво смѣта г. министърътъ на търговията, промишлеността и труда да направи по това заявление? Рѣшено ли е министерството, да изпълни по-нататъкъ взетото рѣшение и да вземе това общинско мѣсто или иска да отчужди частно мѣсто, именно туй мѣсто, на което ще бждо построено училището?

Ще моля г. министра да отговори на тѣзи въпроси.

Прѣдседателътъ: Има думата г. министърътъ на търговията, промишлеността и труда.

Министъръ Ж. Бакаловъ: Г. г. народни прѣдставители! Довечето отъ това, което изложи г. Паскалевъ, е вѣрно, обаче той каза нѣколко невѣрности, които, като отговарямъ на неговото питане, дължащъ съмъ да опровергая.

Прѣзъ 1909 г. дирекцията на техническото училище въ Габрово „д-ръ Василияди“ е повдигнала въпроса да се построи едно ново здание за това училище, което да отговаря на прѣдначалението

си. Министерството тогава е възприело идеята на дирекцията на училището и съ заповѣдъ № 198 отъ 27 януарий 1910 г. било назначило комисия, която да отиде и прѣгледа било мѣстото, където е построено сегашното училище, било друго мѣсто, за да може да се построи ново училище. Комисията е намѣрила, че старото мѣсто, тамъ, където е сега още училището, може да се разшири, като се отчуждатъ наоколо нѣкои мѣста, и тамъ да се построи училището. За тази прѣзъ тогавашниятъ министъръ даже е изпратилъ архитекта при министерството и директора на училището да отидатъ въ странство и да се запознаятъ по-отблизо съ постройкитѣ на подобни училища. Обаче на 1 ноември 1910 г. директорътъ на училището, възъ основа рѣшението на учителския съвѣтъ на това училище, се е отнесълъ до кметството въ Габрово и, вмѣсто да иска да се построи училището на старото мѣсто, поискалъ е отъ кметството да отстъпи три квартала по регулационния планъ на града, които квартали носятъ нумерацията 47, 48 и 49 и които по този планъ сж прѣдначалени за училище. Наистина, може да се каже, това е най-хубавото мѣсто за подобни строежи въ Габрово, именно мѣстото наименовано „Падалото“. Общинскиятъ съвѣтъ на първо врѣме не се е съгласилъ съ искането на учителския съвѣтъ. Тогава директорътъ е поискалъ само кварталитѣ подъ № № 47 и 48 — около 12 хиляди квадратни метра. Министерството на търговията, промишлеността и труда възприема мнѣнието на дирекцията на училището и прѣдписва да се отчуждатъ тѣзи два квартала за постройка на училището, съгласно закона за отчуждаване частни имоти за обществена или държавна нужда. И наистина, комисията се назначава и, по силата на този законъ, постановява се отчуждаването на тѣзи два квартала, № № 47 и 48, за да се построи училището. Общината останала недоволна отъ отчѣната, дадена отъ първоначалната комисия, обтжжила рѣшението на комисията и Севлиевиетъ окръженъ съдъ далъ нова отчѣнка: за 12 хиляди квадратни метра мѣсто за постройката на това училище държавата е трѣбвало да заплати една сума отъ 108.322 л., и общината, по това именно рѣшение на Севлиевиетъ окръженъ съдъ, е взела изпълнителенъ листъ.

Това е положението.

Сега, защо отъ 1910 до 1912 г. не се извършило нищо? То е затуй, защото, по всѣка вѣроятност, самото дѣло се е протакало една година и половина. Едвамъ прѣзъ 1912 г. се е поискало вече прѣдаването на тия два квартала подъ разпореждането на Министерството на търговията, промишлеността и труда, за да се започне постройката. Обаче тукъ министерството се е натъкнало на една прѣчка, която Министерството на общественитѣ сгради и благоустройството е прѣдявило, именно: не било възможно да се удовлетвори чл. 16 отъ закона за благоустройството. Общинскиятъ съвѣтъ, съ протоколно рѣшение, се съгласява да се дадатъ вече тия два квартала, № № 47 и 48 и да се съединятъ въ едно, обаче съдебно-административната комисия при Министерството на общественитѣ сгради, пѣтищата и съобщенията тогава, отказала да одобри това рѣшение за сливането на тѣзи два квартала № № 47 и 48 въ едно. Съ писмо № 6.887 отъ 16 май 1912 г., Министерството на търговията, промишлеността и труда е изложило още единъжъ своитѣ мотиви за сливането на тѣзи два квартала и е искало отъ Министерството на общественитѣ сгради, пѣтищата и благоустройството да се съгласи, по тѣзи важни мотиви, че това е необходимо за постройката на училището, че училището трѣбва да се построи тамъ, като центъръ на града и по други важни съображения, но и тогава съдебно-административната комисия отказва. Най-сетнѣ, съ писмо отъ 7 юлий

1912 г. под № 5.837, Министерството на търговията, промишлеността и труда за трети път иска от Министерството на обществените сгради, пжтищата и благоустройството да се съгласи да се построи училището върху тѣзи два квартала; и тогава Министерството на обществените сгради, пжтищата и благоустройството пакъ отказва. Значи въ 1912 г. три пъти сж правени постѣпки, но Министерството на обществените сгради, пжтищата и благоустройството отказва да се съгласи, щото върху кварталитѣ № № 47 и 48 да се построи училището. Въ едно отъ съобщенията на министерството се говори, че не билъ изпълненъ чл. 54 отъ закона за благоустройството, т. е. не се е подало заявление до общината да се разгласи, че ще се построява училище, което като индустриално, смѣтало се, че е индустриално заведение и, слѣдователно, трѣбва гражданитѣ да направятъ въ извънстопъ срокъ своитѣ възражения. Министерството на търговията, промишлеността и труда изпълнило прѣдписанията, формалноститѣ прѣдвидени въ чл. 54, обаче и тогава, Министерството на обществените сгради, пжтищата и благоустройството пакъ не се съгласява да се построи тамъ училището.

Н. Харлаковъ: Прѣди всичко, то не е индустриално заведение.

Министъръ Ж. Бакаловъ: Както и да е, понеже това се е искало тогава, министерството е изпълнило и него. Индустриалното училище не е индустриално заведение въ пълната смисълъ на думата, но, понеже ще има машини, и т. н. — нѣщо, което може да прѣдставлява опасностъ за здравето или за имота на хората — министерството е счело, че може да се изпълни прѣдписанието на чл. 54 и го е изпълнило. Най-сетнѣ, като вижда, че не е възможно да се доведе Министерството на обществените сгради, пжтищата и благоустройството да се съгласи, щото училището да бѣде построено върху тѣзи два квартала, поиска отъ общината друго мѣсто. И понеже, съгласно регулационния планъ на Габрово, прѣдвижда се единъ особенъ кварталъ № 178 за индустриално училище, Министерството на търговията, промишлеността и труда се съгласява да вземе това мѣсто, което е много по-големо — 21.945 кв. м., за сжщата сума, каквато се е давала по-рано по рѣшението на Севлиевския окръженъ съдъ за кварталитѣ № № 47 и 48, които иматъ всичко 14.295 кв. м. Прѣди да се започне, обаче, постройката, учителскиятъ съвѣтъ на училището се сезирва съ този въпросъ и, съ единъ рапортъ № 404 отъ 10 юний 1912 г., директорътъ излага подробно неудобствата за съграждането на училището въ квартала № 178. Наистина, този кварталъ е при кожарскитѣ фабрики, той е близо до рѣката, която е замърсена отъ всички индустриални заведения, които сж тѣй много въ Габрово. За да се урегулира този кварталъ трѣбва да се изпълни едно празно мѣсто, ще трѣбва да се прави кей на рѣката и т. н. Така щото, мѣстото кварталъ № 178, което по регулационния планъ на града, е опрѣдѣлено за постройка на училището, се явява, като едно много нехигиенично мѣсто. Това ще бѣде училище, където ще се учатъ ученици, слѣдователно, учителскиятъ съвѣтъ намира, че на това мѣсто не може да се построи училището, макаръ то да има това удобство, че е много близо до гарата. Дохожда мобилизацията, както знаете — това се свърши прѣзъ м. юний — започва войната прѣзъ м. октомврий, и този въпросъ не е могълъ да бѣде разрѣшенъ прѣзъ послѣдната половина на 1912 г., нито до м. септемврий 1913 г. Прѣзъ м. юний азъ поехъ Министерството на търговията, промишлеността и труда. Прѣзъ м. септемврий бѣхъ сезиранъ съ този въпросъ и поискахъ отново отъ Министерството на

обществените сгради, пжтищата и благоустройството да позволи да се построи училището върху кварталитѣ № № 47 и 48, защото има и сѣдебно рѣшение, защото и Министерството на търговията, промишлеността и труда се е съгласило окончателно, защото то е най-хубавото мѣсто, където може да бѣде построено такова училище — близо е до града, макаръ наоколо да има стари табакхани, не е толкова лошо въ хигиеническо отношение — и най-сетнѣ, защото, за това мѣсто, както казахъ, самата община се е съгласила, и ако не се лѣжа, даденъ ѝ е, не зная по чие нареждане, единъ малтъ авансъ, въ видъ на заемъ. Министерството на обществените сгради, пжтищата и благоустройството, пакъ отговаря категорично, че по никой начинъ не може да позволи да се построи училището върху тѣзи два квартала.

В. Милевъ: Кои сж били въ комисията? Да-ли знаете тѣзи хора?

Прѣдседателъ: Моля, не прѣсичайте.

Министъръ Ж. Бакаловъ: Въ коя комисия? Въ сѣдебно-административната ли?

В. Милевъ: Да.

Министъръ Ж. Бакаловъ: Не зная. — За да се тури край най-сетнѣ на протакането на въпроса, азъ, съ заповѣдъ № 228 отъ 28 февруарий т. г., назначихъ една комисия, която се събра на 7 мартъ въ Габрово, за да прѣгледа подходящитѣ за постройка на училището мѣста и да състави протоколъ. Комисията прѣгледа пакъ на първо мѣсто кварталитѣ № № 47 и 48 и се изказа, че това мѣсто може да бѣде най-хубавото. Но както видѣхте, по чисто законни причини, поне такива, каквито сж прѣдвидени отъ страна на Министерството на обществените сгради, пжтищата и благоустройството или отъ сѣдебно-административната комисия, тѣзи квартали не могатъ да бѣдатъ взети за постройка на училището. Комисията е прѣгледала и квартала № 178. Азъ вѣрвамъ, че и г. Паскалевъ ще се съгласи, че кварталътъ № 178 съвършено не отговаря на изискванията за едно техническо училище, макаръ да е много по-големъ, отколкото кварталитѣ № № 47 и 48, защото той е непосредствено до кожарскитѣ фабрики, при табакханитѣ, въ долната частъ на града, рѣката минава близо, и всички миазми и нечистотии минаватъ тамъ; слѣдователно, тамъ не може да се построи училището.

Н. Харлаковъ: И главно, защото е много далечъ отъ града.

Министъръ Ж. Бакаловъ: И това съображение може да се вземе. Но понеже е техническо училище, то за въ бѣдѣще ще има своя лаборатория, отъ която ще се ползватъ фабрицитѣ въ Габрово, нито не значи, че е отъ г. града; достатъчно е да бѣде по-близо до фабрицитѣ. Най-сетнѣ, понеже това мѣсто, кварталъ 178, е нанесено въ регулационния планъ на Габрово, Министерството на обществените сгради, пжтищата и благоустройството не прави никакви възражения, значи, съгласно е тамъ да се построи; но, по горнитѣ съображения, комисията го е отхвърлила. Комисията се е спрѣла на друго едно мѣсто. Въ мѣстността „Хармана“ има една частна собственостъ на учителя Видинлиевъ; комисията намира, че това мѣсто има най-големѣ прѣимущества, защото е въ центъра на града, до гимназията, голѣмината му е около 20 хиляди кв. м.; слѣдователно, тамъ може да се построи училището. Но запитанъ началникътъ на отдѣлението за благо-

устройството при Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството той е казал, че сжщитъ затруднения, които се срѣщнаха за удовлетворение искането на Министерството на търговията, промишлеността и труда да се отпуснатъ кварталитѣ № № 47 и 48, се срѣщатъ и тукъ, затуй, защото нѣма онѣзи условия, които законътъ за благоустройството на населенитѣ мѣста изисква, за да стане едно измѣнение на регулационния планъ на града. Е добръ, значи и това мѣсто на учителя Видинлиевъ, като едно отъ най-добритѣ мѣста, които комисията намѣри, не може да послужи за цѣльта, защото не можемъ да го имаме по сжщитѣ причини, по които нѣмахме кварталитѣ № № 47 и 48. Комисията е прѣгледала и мѣстото, кждѣто сега е училището, но както казахъ, и това мѣсто е непосредствено до кожарскитѣ фабрики, въ допната частъ на града, до саката рѣка, та сжщитѣ причини, по които не можемъ да вземемъ квартала № 178, ни каратъ да не разширяваме училището на сегашното му мѣсто. Комисията е прѣгледала и друго едно мѣсто, наречено „Хесалчийско“ — то е въ горната частъ на града, съ сѣверенъ наклонъ и мочурливо — и е намѣрила, че не е удобно. Най-послѣ, тя прѣгледала и мѣстото на братя х. Стойчеви. Г-да! Не трѣбва да се правятъ никакви инсинуации, че понеже единъ отъ братята х. Стойчеви има родствени връзки съ единъ отъ министритѣ, затова искаме да фаворизираме братя х. Стойчеви, и че искаме да правимъ цѣлкой гешефтъ, както каза г. Паскалевъ. Братя х. Стойчеви иматъ едно мѣсто отъ 37 до 40 хиляди квадратни метра. Комисията е прѣгледала това мѣсто и казва, че то въ хигиеническо отношение, по въздухъ и чиста вода, достатъчно задоволява изискванията; и цѣната му, сравнително съ другитѣ мѣста, е най-износна. Отъ едно заявление, което братя х. Стойчеви подаватъ, се вижда, че тѣ искатъ само по 2-80 л. за квадратенъ метъръ, когато за кварталитѣ № № 47 и 48 окръжниятъ сждъ е осждилъ държавата да плати срѣдно 8 л. на квадратенъ метъръ. И притежателитѣ се задължаватъ, споредъ заявлението, да построятъ единъ мостъ надъ рѣката. Запитанъ архитектъ Неновъ, началникъ на отдѣлението за благоустройството, е казалъ, че понеже е вънъ отъ строителната линия на града, разрѣшение за постройка на училището на това мѣсто може да се даде, нѣма да се срѣщне никаква законна прѣчка. Отъ друга страна, макаръ това мѣсто да е вънъ отъ града, то е най-близо до по-големата частъ отъ фабричитѣ — знаете, г-да, че въ града има само нѣколко фабрики, а другитѣ сж по двѣтѣ дефилета — и училището като индустриално, на първо врѣме ще служи и на самитѣ фабрики, особено като си уреди лаборатория. Значи, на това мѣсто може да се построи училището. Азъ не съмъ се ангажиралъ съ никакви обѣщания, г. Паскалевъ, и нѣма да се ангажирамъ, за да направя услуга на когото и да е; ще защитавамъ интереситѣ на държавата и на училището. Ако това мѣсто е годно — а вие виждате, че отъ всички мѣста, които може да имаме въ Габрово, единственото мѣсто, съ което можемъ да разполагаме при по-добри условия, относително цѣната и относително хигиеничността, е мѣстото на братя х. Стойчеви — възможно е то да бжде избрано. Но ние ще купимъ отъ това мѣсто само толкова, колкото ни е нужно — 15—20 хиляди квадратни метра — и ще го купимъ на цѣна, каквато опрѣдѣли комисията, съгласно закона за отчуждаване на частни имоти за обществена и държавна нужда. Нѣма да се даде по 2-80 л.; ако мѣстото се продава на декартъ и декартъ струва 200 или 500 л., комисията, която по силата на закона ще се произнесе, ще има прѣдъ видъ това, и възможно е да го опѣни по-долу. Ние нѣма да влизаме въ пазарлъкъ за доброволно купуване на това мѣсто,

а ще постъпимъ съгласно закона за откупване частни имоти за обществена полза.

Ето защо, на първия въпросъ, какво е направено досега за постройката на училището, азъ отговарямъ, че това е направено.

Да-ли туй училище може да стане висше техническо училище, политехникумъ, съгласно волята на завѣщателя? Г-да! Вие ще се съгласите, че единъ политехникумъ не може да се построи съ 100—150 хиляди лева за здание и 100 хиляди лева за мѣсто, когато цѣлниятъ фондъ е 700 хиляди лева. Единъ политехникумъ може да се построи съ 1—1½ милиона лева. За поддържането ще трѣбватъ 250—300 хиляди лева годишно и повече. А сега, ако ние дадемъ 100 хиляди лева на общината за мѣсто и похарчимъ 100—150 хиляди лева за зданието, това ще прави 200—250 хиляди лева; значи, отъ 700 хиляди лева ще ни останатъ само 450 хиляди лева. Какъ може да се поддържа едно училище, даже срѣдно, когато държавата сега харчи годишно 65.810 л. за поддържането на училището, а фондътъ, както е сега отъ 700 хиляди лева, не може да даде повече отъ 35 хиляди лева годишенъ приходъ, по 5% лихва смѣтано? Слѣдователно, това училище е могло да се обърне на висше техническо училище, само ако този фондъ не бѣше употребенъ за цѣльта толкова отрано, а бѣше оставенъ да нарастне до милиони и по този начинъ отъ прихода на фонда да може да се построи зданието и да се поддържа. Така щото, на въпроса, да-ли техническото училище въ Габрово ще се обърне въ висше техническо училище, отговарямъ, че съ този фондъ то не може да се обърне въ такова. Ако държавата иска да построи политехникумъ, висше техническо училище, тя може да направи друга комбинация, толкова повече, че завѣщанието на покойния благодѣтель д-ръ Висилияни е въ този смѣсълъ, че трѣбва да се направи висше техническо училище. Засега съ тоя фондъ това е невъзможно, а по-нататъкъ — то е въпросъ на врѣмето. Ние засега искаме да го направимъ пълно срѣдно техническо училище съ всичкитѣ нужди и условия, при които то трѣбва да просъществува.

Мѣсто за постройката — за което питаше г. Паскалевъ — повтарямъ, още не е избрано окончателно, но вие виждате, че отъ всички тия мѣста, помъ не можемъ да вземемъ квартали № № 47 и 48, друго по-удобно отъ това на братя х. Стойчеви не остава, защото за всичкитѣ други мѣста има или хигиенически прѣчки, или пъкъ законни — по закона за благоустройството на населенитѣ мѣста. Ето защо, възможно е мѣстото на братя х. Стойчеви да бжде откупено, и училището тамъ да бжде построено. Това може да стане, защото въ интересъ на фабричитѣ пъкъ е, щото училището да задоволява тѣхнитѣ нужди въ всѣко отношение, като имъ дава способенъ висшъ технически персоналъ, като имъ дава и всичкитѣ улеснения чрѣзъ своята лаборатория, тъй както техническото училище въ Сливенъ служи за сжщата цѣль. Сливенското техническо училище се намира пакъ доста на края на града, кждѣто е и затворътъ, но тамъ приобѣгватъ по-лесно всичкитѣ фабриканти, защото отиваждъ имъ е достъпно. Така щото, ако може да се построи училище на това мѣсто, това ще бжде въ интереса на фабричитѣ.

Н. Харлаковъ: Това мѣсто е съвсѣмъ вънъ отъ града — въ Балкана.

Прѣседателятъ: (Звъни) Моля, не прѣсичайте.

Министъръ Ж. Бакаловъ: Това мѣсто е вънъ отъ града, но не е вънъ отъ чертата, кждѣто сж построени по-големата частъ отъ фабричитѣ. Едната частъ отъ фабричитѣ сж въ града, другитѣ сж вънъ отъ града. Тѣй че, това мѣсто се намира, тѣй да се

каже, въ центра на фабричния, на индустриалния кварталъ.

Н. Харлановъ: Важното е, че се иска да се вземе мѣстото на братя х. Стойчеви.

Прѣдседателятъ: Г. Паскалевъ! Доволенъ ли сте отъ отговора на г. министра? Ако не сте доволенъ, имате на разположение петъ минути да отговорите.

Нѣкой отъ демократическата група: Той знае правилника.

П. Паскалевъ: Не съмъ напълно доволенъ отъ отговора на г. министра. Отъ неговия отговоръ личи, че Министерството на търговията, промишлеността и труда, а може-би и г. министърътъ, нѣматъ ясна прѣдстава, какво трѣбва да бѣде това училище и какъ то трѣбва да бѣде построено. Съпротивата на Министерството на общитѣ сгради, пѣтищата и благоустройството досега да допусне постройката на училището на това общинско мѣсто, е споредъ мене, неоснователна, и го-скоро се дължи на единъ капризъ. И това министерство нѣма ясна прѣдстава, какво трѣбва да бѣде едно техническо училище. Това не е една фабрика, ами е едно училище; и прѣди всичко училище. Какви парни котли и какви кумини ще има? Най-много ще има една лаборатория, която не се нуждае отъ парни котли; ще има единъ теглахъ и едно огнище, на което въ практическитѣ работи учителитѣ ще показватъ на ученицитѣ, какъ се работи, тъй както ковачътъ показва на работницитѣ. То е по-скоро машинно-стругарско училище, нѣма никакво лѣне. Въ Габрово има фабрики, построени навредъ, и въ самия центъръ на града; днесъ-заднесъ, въ скоро врѣме, и за въ бѣдъще, Министерството на общественитѣ сгради, пѣтищата и благоустройството позволява и ще позволява строежа на модерни работилници и малки фабрики вътрѣ въ града. Г. министърътъ на търговията, промишлеността и труда дохожда въ Габрово, и видѣ, че има кумини, които стърчатъ на всички мѣста въ града. Това е заварено положение, и тъй ще си върви: не могатъ тѣзи фабрики да се махнатъ отъ града. Та, ако се позволява да се строятъ модерни работилници и фабрики навсѣкѣ въ града, даже и въ самия центъръ, защо да се не позволи да се построи и едно училище, което е на край града въ новия строителенъ кварталъ и което не е фабрика.

Министъръ Ж. Бакаловъ: Накарайте тогава съдебно-административната комисия да се съгласи.

П. Паскалевъ: Не е тамъ въпросътъ. Съдебно-административната комисия не се съгласява да се унищожи улицата, която дѣли двата квартала. На 7 хиляди квадратни метра може да се построи едно училищно здание. Постройката му нѣма да заеме повече отъ хиляда квадратни метра, а останалитѣ 6 хиляди квадратни метра ще бѣде дворище. Та азъ мисля, че трѣбва да се позволи училището да се построи тамъ. Фактътъ, че има единъ указъ, съ който се е отчуждило това мѣсто за училище, показва, че въпросътъ е прѣдрѣшенъ и ако Министерството на търговията, промишлеността и труда наблегне по-силно прѣдъ Министерството на общественитѣ сгради, пѣтищата и благоустройството, ще добие разрѣшение да се построи техническото училище на това мѣсто.

Независимо отъ това, мѣстото на братя х. Стойчеви е 37,000 кв. м.

Министъръ Ж. Бакаловъ: Казахъ Ви, че ще отчуждимъ само 15—20 хиляди квадратни метра. Но ни трѣбватъ повече.

П. Паскалевъ: По 2-80 л., то прави около 120 хиляди лева. Освѣтъ това, туй мѣсто само до 5 хиляди квадратни метра е равнище и на него може да се строи, а оттамъ-нататъкъ е байръ, дѣто не може да се построи нищо. То е вънъ отъ града и трѣбва да се прави мостъ надъ рѣката. Училището не трѣбва да бѣде строено вънъ отъ града. Ние имаме прѣдъ видъ да се построи хубаво здание — планътъ е изработенъ отъ министерството — и да се тури въ новия кварталъ, за да краси града. Като се харчатъ 200 хиляди лева, за да се съгради такова училище, то трѣбва да бѣде украшение на Габрово, толкозъ повече, че то ще се строи отъ единъ особенъ фондъ, подаренъ специално за града. Училището нѣма да служи за фабрика, а ще служи на ученицитѣ и учителитѣ. Ако е далечъ отъ града, ученицитѣ и учителитѣ, които живѣятъ въ града, ще губятъ врѣме. Училището, което има 200—300 ученика, не може да бѣде вънъ отъ града, защото нѣма какъ да живѣятъ учителитѣ и ученицитѣ. Освѣтъ това, туй училище съ какво ще помага на фабричитѣ? Само съ това, че ако има една лаборатория, нѣкога фабричитѣ ще правятъ опити. Въ туй отношение, азъ мисля, че Министерството на търговията, промишлеността и труда нѣма ясна прѣдстава, какъ да бѣде построено училището. То трѣбва да бѣде вътрѣ въ града, а не вънъ отъ строителната линия.

Въ всѣки случай, азъ вземамъ актъ отъ думитѣ на г. министра на търговията, промишлеността и труда, че причини независещи отъ него не позволяватъ да се строи училището на общинското мѣсто, което е отчуждено. Ако се търси частно мѣсто, азъ ще моля, да се има прѣдъ видъ, щото училището да бѣде построено по-близо до града, за да бѣдатъ паритѣ употребени на мѣсто и училището да отговаря на цѣльта си. Никѣдъ нѣма да намѣрите учители и ученици, които да губятъ по 10—15 м. да отиватъ вънъ отъ града и да се връщатъ. Ако се отчужди мѣстото на братя х. Стойчеви, да се отчужди отъ него толкозъ, колкото е нужно за училището — 5 или 10 хиляди квадратни метра. — и да се плати по 1—2 л., а да не се отчуждаватъ 37—40 хиляди квадратни метра, както г. министърътъ на търговията, промишлеността и труда разбира; азъ виждамъ, че той е наклоненъ да се отчужди всецѣло това мѣсто вънъ отъ града.

Министъръ Ж. Бакаловъ: Тогава не слѣдите моятъ думи.

П. Паскалевъ: Въ всѣки случай, азъ не искамъ да оскърбявамъ никого, но ще моля едно: да не допусне г. министърътъ на търговията, промишлеността и труда да се правятъ гешефтарски сдѣлки за смѣтка на единъ фондъ, подаренъ отъ д-ръ Василияди. Ако такова нѣщо стане, ние ще убиемъ куража на всѣки, който иска да подари, да бѣде благодѣтель, и ще извършимъ едно голѣмо прѣстѣпление къмъ паметта на единъ добъръ българинъ, който е подарилъ пари, за да бѣдатъ оползотворени добръ за цѣльта.

Прѣдседателятъ: Понеже мина отдавна врѣмето за питанята, пристапме къмъ дневния редъ.

Г. Костурковъ има думата по въпроса за анкетата.

С. Костурковъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Дебатитѣ, които се прѣдизвикаха отъ внесенитѣ прѣдложения за избране изпитателна комисия, която да изслѣдва, изучи и намѣри причинитѣ и причинителитѣ на погрома на България, бѣха дебати твърдѣ оживени. И много понятно, г. г. народни прѣдставители. Тия дебати бѣха не

само оживени, но въ тях се вложи и твърд много страсть. Иначе не може и да бъде, защото ония, които говориха и ония, които ще говорят, не могат при изказването на своята дума по тоя толкова важен въпрос, да не държат смътка от една страна за своите разбирания, от друга страна за своите чувства.

Г. г. народни представители! Касае се въпросът до анкетирането ония събития, които издигнаха България на нечувана досега висота въ областта на военната слава, които сгромолясаха България въ дъното на пропастта, които събития въ край на крайщата компрометираха не само българската държава, но разединиха, разпокъсаха българското племе и хвърлиха една голяма част от него въ ново много по-тежко и много по-непоносимо черно робство. Е добър, когато се касае въпросът до изследването причините и причинителите на тия събития, нека не се вижда чудно на никого, дѣто ония, които говорят по тѣзи въпроси, не могат да не изкажат своята неизмѣрима скръб за станалото. Но едновременно, г. г. народни представители, ние трѣбва да държимъ смѣтка не само за нашите чувства, за нашите желання, а трѣбва да държимъ смѣтка и за условията, при които се развили дадените събития, при които се извършиха тия събития. Азъ съмъ убѣденъ, че въпросите, които сж сложени на обсъждане, не могат да се уяснятъ добър, ако не се направи, макаръ единъ какъ прѣгледъ, на онова, което прѣдшества разгрома на България. Защото, г. г. народни представители, тукъ на тази трибуна азъ забѣлзвамъ стѣткновение на разбирания и на мнѣния по външната политика на България, което стѣткновение не е отъ вчера и днесъ, а датира отъ години. И това стѣткновение се концентрира главно по единъ въпросъ, който собствено е съставлявалъ ядрата, сжщността на външната политика на нашата малка държава — това е тѣй наречениятъ македонски въпросъ. Безъ обяснение на борбите, които редъ години сжществуваша въ самата България по тоя въпросъ, азъ съмъ дълбоко убѣденъ, че не може лесно и правилно да се разбератъ послѣдните отъ двѣтѣ войни, които България води, първо, съ Турция и второ, съ своите съюзници.

Г. г. народни представители! Недопущамъ да има българинъ, който, както прѣди войните, така и днесъ да не цѣни обединителната идея на българската нация. Но не е тамъ въпросътъ. Не е въпросътъ полезно ли е обединението на българската нация въ една държава, въ едно политическо цѣло, защото това е аксиома за всички. Единъ народъ може да плати своя данъкъ на общо човѣшкия напредѣкъ най-добър, само тогава, когато е обединенъ и когато, слѣдователно, неговото внимание не се отвлѣча отъ голѣмий въпросъ за обединяване. Единъ народъ може да се радва на мирно развитие най-вече тогава, когато е обединенъ въ една политическа единица. Не можеше и не можеха да не искатъ всички български своето национално обединение. Това се искаше отъ дѣна, когато се уреди младото българско княжество; това ще се иска, г. г. народни представители, дотогава, може-би, докогато българската държава сжществуваша самостоятелно. Това ще се желае, но отъ искания и желання, до възможностъ да се изпълнятъ тия хубави искания и желання разстоянието е грамадно и добрите политики, реалните политики, именно трѣбва да държатъ винаги смѣтка не толкова за хубавите желання, колкото за възможното изпълнение на нѣкои отъ тия желання, на частъ отъ тяхъ.

Отъ дълги години, проечее, въ България имаше главно двѣ направления въ политиката на нашата държава по македонския въпросъ: отъ една страна се редѣха партияте, които имаха строго националистически тежнениа, които искаха на всѣка цѣна при-

сѣдинението на Македония и Одринско къмъ независимото българско княжество.

Г. Кирновъ: Царство.

С. Костурковъ: По-рано бѣ княжество. То бѣше зависимо само формално, г. Кирновъ, а фактически не бѣше зависимо. И титлитъ „царъ“ и „царство“ нищо ново не ни донесоха, а обратно.

Г. Кирновъ: То е вѣрно.

С. Костурковъ: Други политически партии въ България имаше и има, които, като не се отказваха отъ хубавата мисль, че е добър Македония и Одринско да се присѣдинятъ къмъ независимата самостоятелна българска държава, виждаха, обаче, че туй фактически е невъзможно; тѣ дори бѣха убѣдени въ друго; че политиката, която желае и гони обединението на българщината, а най-вече присѣдинението на Македония и Одринско къмъ България на всѣка цѣна, съ всички сѣдства, е опасна, е политика авантюристична, която нѣма да постигне своята цѣль, а която въ край на крайщата може да докара загинаването и на българската малка държава. И тукъ бѣше борбата въ политическия животъ на България, борба, както виждате, на двѣ схващания, на двѣ разбирания, и тая борба се продължи дори до 17 септември 1912 г. Г. г. народни представители! Въ тая борба, като вземаха участие всички български политически организации, партии, най-големо участие вземаше единъ отъ най-силните фактори въ българската държава, държавниятъ глава, царъ Фердинандъ. Тѣснонационалистическата политика на българското княжество, външната политика изобщо на княжеството, отдавна, много отдавна, прѣодавна ще кажа, бѣше обсебена всецѣло отъ царъ Фердинанда. Тая политика на обсебване Македония и Одринско и присѣдиняването имъ къмъ българското княжество бѣше всецѣло инспирирана и направлявана отъ двореца, отъ царъ Фердинанда, тогава князь Фердинандъ, защото царъ Фердинандъ виждаше, че неговата голяма, неизмѣрима амбиция, да стане пръвъ държавенъ глава на Балканите, нѣщо повече, да се нареди съ владѣтелите на голѣмите държави въ Европа, не може никога да бѣде задоволена отъ мѣнчката българска селска държава, и той искаше прѣдѣлитъ на тая малка селска държава да се бутнатъ на югъ, да се бутнатъ на изтокъ и западъ, да се бутнатъ особено къмъ Македония, и къмъ Одринско. И нищо не спираше амбицията на царъ Фердинанда въ това направление. Но за тая цѣль нему бѣше потребно, прѣди всичко, както ви казахъ, да съвладѣе добър пишките на външната политика на България и да омамоуни всички ония обществено-политически сили въ държавната ни, които играятъ по-сжществена роля въ нейния животъ. И той успѣ въ това направление. Той създаде тѣй наречения отъ насъ, радикалите, личенъ режимъ, който стана по-опасенъ, отколкото автократията въ неограниченитъ, деспотически страни; по-опасенъ затуй, защото той се криеше и крие задъ конституционнитъ форми у насъ, а въ сжщностъ той направлява държавнитъ работи неограничено, безконтролно, по своя воля, по свое разбирание, по свой капризъ ще кажа, по свой интересъ. На тая политика, г. г. народни представители, се дължи най-вече оная редица отъ движения и отъ четнически сблъсквания въ Македония и отчасти въ Одринско, на които ние отъ толкова години бѣхме лични свидѣтели. Защото по-друго бѣше дѣлото на вътрѣшната македонска революционна организация. На тая политика на царъ Фердинанда се дължи и оная борба, която едно врѣме въ 1902 г. се водѣше тукъ въ Народното събрание отъ едни и отъ други. Г. д-ръ Даневъ като министъръ-прѣседателъ по-

иска тогава да избави България от една язва, по неговото тогавашно разбиране, която язва ще докара опасни послѣдци за България; именно той поиска унищожението на македонския върховенъ комитетъ тукъ въ България, като заявяваше, че България и българското правителство не може да търпи такива организации, които конспериратъ противъ нашата съседна империя. Тогазъ още отъ тая трибуна депутатитѣ, млади демократи наречени тогава, въ послѣдствие радикали, защитиха блѣскаво мисълта и инициативата на г. д-ръ Данева и формално биде прѣмахнатъ комитетътъ. Но въ сжщото туй врѣме, г. г. народни прѣдставители, когато министъръ-прѣдседателътъ, формалниятъ ръководителъ на държавната политика въ България, прѣмахваше условията за вършенето и изпращането на чети отъ България въ Македония, Министерството на войната поощряваше, уреждаше и пращаше, по инструкции отъ двореца, чети въ Македония.

П. Даскаловъ: Даже и Вие да бѣхте министъръ и да се противѣхте, пакъ македонското движение щѣше да сществува. Разберете го това.

Прѣдседателътъ: Това по анкетата ли е, г. Костурковъ?

С. Костурковъ: Това е по анкетата, г. прѣдседателю. То ще обясни събитията, които се развиха. Азъ не мога да не засегна единъ жизненъ въпросъ, който е въ прѣка връзка съ онова, което се дебатира днесъ. Азъ знаа, че на нѣкои може да бѣде неприятно това, което говоря, но не дѣйте забравя, че азъ съмъ излѣзълъ на тая свещена трибуна, не да се поправа на този или на онзи, или да оскърбя този или онзи, азъ съмъ излѣзълъ да изкажа мисълта, чувствата и тежненията на една политическа партия въ България.

П. Даскаловъ: Това го знаемъ безъ да декларираме.

Д. Кьорчевъ: Г. Костурковъ! Тогава г. Даневъ рѣши да затвори върховния комитетъ, защото стана споразумѣние между него и Ламсдорфа, който идѣше за тази цѣль, тъй като Русия започна да се приготвя за войната на далечния изтокъ и искаше да не се повдига македонскиятъ въпросъ въ близкия изтокъ.

И Вие подкрѣпите нѣща, инициативата на които не знаете.

Прѣдседателътъ: (Звъни) Моля, не прѣкъсвайте!

С. Костурковъ: Това е свършено другъ въпросъ, г. Кьорчевъ. Вие ще видите, че по-нататѣкъ се продължава борбата, но не се продължава между правителството и държавния глава, но между общественото мнѣние и държавния глава.

Д. Кьорчевъ: Вслѣдствие на нѣкакво споразумѣние.

П. Даскаловъ: Въпрѣки всѣкакъвъ държавенъ глава и министъръ македонското движение щѣше да сществува, както и сществуваше.

Прѣдседателътъ: Не дѣйте прѣкъсва, г. Даскаловъ. Вие сте взели думата и ще му възразите на реда си. Той говори върху това, което прѣди десетъ години е било. Тѣй разбира той задачата си.

П. Даскаловъ: Азъ съмъ взелъ думата за друго.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Тази политика на българския дворецъ, на българския

държавенъ глава е въ прѣка, непосредствена връзка, както казахъ и по-рано, съ събитията, които се разиграха въ послѣдствие. Вие си спомнявате въстанията, които станаха въ Македония. Вие си спомнявате отричането на вътрѣшната организация да прави туй въстание, г. г. народни прѣдставители, защото се смѣташе, че вътрѣшното положение и приготвление на тази организация, че моментътъ за въстание не е дошълъ, че населението не е подготвено за такова въстание, че условията вътрѣшни и външни сж неблагоприятни за такова въстание. Не, агентитѣ на царъ Фердинанда прѣдизвикаха въстанието; начело на генералъ Цончева, влѣзоха чети въ Македония, които прѣдизвикаха въстанието и които прѣдизвикаха вътрѣшната организация да се хвърли въ огъня и да даде такива грамадни жертви отъ най-добритѣ сили, отъ цвѣта на българщината въ тая многострадальна Македония.

Прѣдседателътъ: Какво общо има, г. Костурковъ, 1903 г. съ прѣдложението за анкета? (Смѣхъ)

С. Костурковъ: Ще видите, г. прѣдседателю! Азъ съжалявамъ, ако Вие досега не долавяте моята мисълъ.

Н. Харлаковъ: На-ли ще анкетираме кой погребва Македония. Погребението отъ тогазъ започва.

С. Костурковъ: Г. прѣдседателю! Простете, ако Ви кажа, че азъ не мога да не се спра на тѣзи събития, защото иначе нито азъ, нито Вие можемъ да разберемъ послѣднитѣ събития.

Прѣдседателътъ: Вие не знаете какво е прѣдложението. Прѣдметъ за разискване е прѣдложението и по него трѣбва да се говори.

С. Костурковъ: По него говоря.

Прѣдседателътъ: Виде говорите за 1903 г.

П. Даскаловъ: Понеже говорите за македонския въпросъ, започнете отъ крѣсенското въстание тогава.

Н. Харлаковъ: И отъ тамъ ще започнемъ.

П. Даскаловъ: Нѣщо повече. Нека се върне на берлинския конгресъ и отъ тамъ да започне.

С. Костурковъ: Азъ съмъ убѣденъ, че особено на онѣзи измежду васъ, които сж синове на тая нещастна, разпѣната днесъ Македония, страдаща днесъ трижди повече, отколкото по-прѣди, сърцето се свива отъ болка, когато слушатъ моитѣ думи, по тѣхнитѣ партийни интереси не имъ даватъ възможность да видятъ истината, да разгърнатъ сърцето си, да надникнатъ и да видятъ какво става въ него. Азъ скърбя ако има такива измежду васъ. (Възращение отъ дѣсницата) Македонскиятъ въпросъ, г. г. народни прѣдставители, бѣше инструментъ въ ржцѣтъ на българския държавенъ глава, . . .

Г. Кирковъ: И стана една професия.

С. Костурковъ: . . . съ който си служеше въ всѣки моментъ, особено тогазъ, когато трѣбваше да отвлѣче вниманието на българското гражданство отъ вътрѣшнитѣ скандали, отъ вътрѣшнитѣ погроми, които ставаха. Когато котелътъ, казанътъ, рискуваше да се пукне отъ напинащитѣ вътрѣ пари, тогазъ тази клапа, македонскиятъ въпросъ, се отваряше и служеше като отдушникъ, за да даде възможность,

животът на опъзи, които сж около казана, да е сигуренъ. Е добръ, ако развитието на македонския въпросъ е въ такава непосредствена връзка съ общата политика на България не, ще кажа азъ, ако той обгръщаше всецѣло външната политика на България, какъ можете вие да не говорите за развитието на този македонски въпросъ въ миналото, когато македонскиятъ въпросъ докара България до днешното нещастно положение? Можете ли вие да отгледите, г-да, събитията едно отъ друго? Можете ли да откъснете 16 юний, както се иска на пѣкои да го откъснатъ, отъ веригата исторически събития, които сж прѣживъни до днесъ, и да го разгледате, като събитие, независимо, само по себе си? Това могатъ да го правятъ само най-лошитѣ историци, каквито днесъ нѣма.

П. Даскаловъ: И днесъ ги има.

С. Костурковъ: Това могатъ да правятъ и заслѣпени партизани. Това не трѣбва да го правятъ хората на ума, хората на честното изучаване на общественитѣ събития.

П. Даскаловъ: Пазете се да не бждете между лошитѣ историци.

С. Костурковъ: Азъ на всѣки случай нѣма да бжда по-лошъ историкъ, а ще бжда по-добъръ, отколкото г. Даскаловъ.

П. Даскаловъ: Тамъ не знамъ.

Нѣкой отъ дѣсницата: Самъ си дава атестатъ.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Вие си спомняте събитията въ Македония, Щипъ и Кочани, които събития прѣдизвикаха тоже буря въ България. Тѣзи събития тоже не бѣха случайни, тѣ не бѣха резултатъ на нѣкаква пега на нѣкой български възстаникъ, това бѣше сѣ послѣдница отъ оная политика македонска, която се инсперираше и водеше, както ви казахъ, отъ българския дворецъ. И тогава, когато събитията въ Щипъ и Кочани прѣдизвикаха буря въ България, и когато българското гражданство бѣше длъжно да се изкаже по тѣхъ; тогава се видѣ пакъ, кои сж партиитѣ и гражданитѣ, вързани слѣпо за колесницата на личния режимъ въ България и кои сж гражданитѣ, кои сж партиитѣ, които дѣйствуватъ съ развързани съвѣсти и свободни рѣшѣ. Единъ интересенъ фактъ да ви дамъ, г-да. Тѣкмо по туй врѣме слѣдъ щипския и кочанския погроми бѣше устроено голѣмо публично събрание въ Пловдивъ, на което събрание азъ бѣхъ порано поканенъ да говоря. Събрането бѣше устроено отъ мѣстната пловдивска радикалска организация. Азъ се изказахъ тѣй, както радикалитѣ винаги сж се изказвали по тѣзи въпроси, че онова, което е станало въ Щипъ и Кочани, е жестоко, е осждително, отъ която страна и да се погледне, но то е отъ друга страна отзвукъ, то е послѣдница на оная главава, на оная прѣветжна македонска политика, която се води отъ българския дворецъ, и че ние заради Щипъ и Кочани не трѣбва да правимъ въпросъ за война между България и Турция, защото България може да загине поради Македония, но България не е способна да освободи Македония и да я присѣдини къмъ себе си. И вие знаете ли, г-да, че опъзи правилствени тогава партизани и опозиционни, които винаги сж държали изо на дворцовата политика, ме апострофираха, прѣсичаха и правиха скандали, и си позволиха едни да ме нарекатъ прѣдатель, а други младотурчинъ. Азъ имъ казахъ тогава: помнете, че ще дойде врѣме, когато прѣдсказанието на тѣзи лѣвчари въ България, които вие обикновено титулувате като прѣдатели и сега като младотурци, ще

се сбъдне, но ще бжде вече късно, защото България ще бжде принудена да изпие до дѣно горчивата чаша на нещастнето.

Нѣкой отъ дѣсницата: Пророкъ Исая.

С. Костурковъ: Никакъвъ пророкъ Исая, г-не! Вие бждете по-скроменъ въ своитѣ приказки, зачитайте мандата си и моя мандатъ. Азъ не говоря като пророкъ Исая или пророкъ Дананла, азъ говоря като народенъ прѣдставителъ.

Това бѣше, г. г. народни прѣдставители, прѣзъ 1912 г., тѣкмо тогава, когато се поставяше основата на всички събития, които се развиваха. Съюзътъ въ туй врѣме между българи и сърби е билъ сключенъ вече, оставало е само съ течение на врѣмето, слѣдъ нѣколко мѣсеца да бжде сключена и военната конвенция съ Гърция. Ето вие виждате какъ събитията сж свързани, какъ македонскиятъ въпросъ ни кара постоянно да загазваме въ агресивна политика противъ Турция. И щипското и кочанско кланета стрелнаха патриотитѣ и патриотаритѣ отъ разнитѣ сортове и направления въ България, и тѣ взеха да викатъ: българскиятъ елементъ се унищожава, българскиятъ елементъ гине, младотурската политика ще унищожи българщината, ако ние не вземемъ своеврѣменно мѣрки. Или сега или никога война, това бѣше повикътъ на всички партии отъ дѣсно на лѣво.

А. Ботевъ: Туй ние четохме и въ колонитѣ на в. „Радикалъ“.

С. Костурковъ: Азъ знамъ, г. Ботевъ, че това ще ми кажете и тутакси ще Ви отговоря. Въ колонитѣ на в. „Радикалъ“ никога не сте чели това отъ редакцията; въ колонитѣ на в. „Радикалъ“ сте чели друго — че България не трѣбва да воюва за Македония, защото не може да присѣдини Македония къмъ България.

А. Ботевъ: Позволявате ли да Ви кажа.

С. Костурковъ: Това е писано въ в. „Радикалъ“ и друго нищо нѣма да намѣрите, г. Ботевъ. И азъ тукъ съ скръбъ на душата си и на сърцето си, ще подчертая, че и г. Благоевъ си послужилъ съ същата инсинуация, съ която сега си служи г. Ботевъ, . . .

А. Ботевъ: Това не е инсинуация, а е фактъ.

Г. Кирковъ: В. „Народна воля“ го е писала.

С. Костурковъ: . . . че радикалната партия е била за война съ Турция. Г. Кирковъ пушне тукъ „Народна воля“. Тогава нѣмаше „Народна воля“, тогава имаше „Радикалъ“, г. Кирковъ, поправете се.

Г. Кирковъ: Прѣди и въ врѣме на войната нѣмаше народна воля!

А. Ботевъ: Г. Влайковъ държа рѣчь въ бирариата „Здраве“. Той каза, че ще водимъ война сега или никога. Г. Влайковъ прѣдъ мене го изповѣда.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Ние трѣбва да си служимъ винаги съ факти, които сж дѣйствителни, не трѣбва да измисляме нѣща, за да компрометираме само своитѣ противници, защото, особено днесъ, при тѣзи дебати, цѣлѣта не е да се компрометираме, цѣлѣта е да обосновемъ своитѣ гледища по външната политика на България и цѣлѣта е да се изнесе истината по погрома на България. А когато отъ една или отъ друга страна се говори, че радикалитѣ сж били въ полза на войната съ Турция, съ това се инсинуира, съ това се казва една голѣма, една величайша неистина.

Д. Њорчевъ: Професоритъ Георговъ и Милетичъ ходиха въ Европа за тази кауза. Г. Гидиковъ, сжшо вашъ добъръ приятелъ, не говори така, както говорите Вие. Тогава отъ името на коя частъ отъ Вашата партия говорите.

С. Костурковъ: Азъ съжалявамъ, че г. Њорчевъ, който има претенцията на по-широко изучаване на политически борби, не знае най-елементарни работи. Че г. Георговъ и г. Милетичъ сж ходили по Европа за каузата на Македония, това е тяхна работа, ...

Г. Кирковъ: Тѣ сж били въ отпускъ отъ партията. (Общъ Смѣхъ)

Прѣдседателъ: (Звъни)

С. Костурковъ: ... а радикалната партия има свой органъ, в. „Радикалъ“, който е писалъ прѣди войната противъ войната. Азъ ще ви кажа и нѣщо друго, не само този фактъ, който се отнася до моята скромна личностъ и който съобщихъ.

Д. Њорчевъ: Вие сте били винаги на това мнѣние, но не цѣлата ви партия.

С. Костурковъ: По сжщия поводъ, поради митингитъ за война съ Турция, устрои се митингъ отъ радикалната организация въ Стара-Загора противъ войната, дѣто патриотитъ и патриотаритъ се осмѣлиха не само да разтурятъ събранието на радикалитъ, но искаха да избиятъ, да изтрепятъ послѣдитъ.

Д. Њорчевъ: И то е тяхна работа.

С. Костурковъ: Сжщото нѣщо стана въ Видинъ и т. н. Това говори ли, че радикалната партия е била за война съ Турция? Радикалната партия има свое гледище строго установено по тоя въпросъ и тя науклонно го е слѣдвала.

Д. Њорчевъ: Това е само Вашето мнѣние.

С. Костурковъ: Това гледище, г. г. народни прѣдставители, е искането по легаленъ начинъ свободата на Македония и Одринско, отъ които съ течение на врѣмето да се образува една автономна областъ, която вмѣсто да служи за ябълка на раздоръ между малкитъ балкански държавици, да служи за съединително звено между тия балкански държави за образуването на балканска федерация. Балканската федерация, това е билъ и бѣше до вчера идеалътъ на радикалната партия по тоя въпросъ. Една партия, която е мислила и говорила така, която не единъ път е декларирала това, вие нѣмате морално право да я обвинявате въ противното — че тя е искала война съ Турция. Всички ония, които говорятъ противното, тѣ не постѣпватъ като добри човѣци, като съвѣстни люде.

Ю. Юрдановъ: Вие като радикалъ ли говорите сега?

Прѣдседателъ: Той говори отъ името на радикалната партия.

С. Костурковъ: Азъ съжалявамъ, че се намира единъ народенъ прѣдставителъ, който ми задава такъвъ въпросъ.

Ю. Юрдановъ: Защо раздѣляте всичко: Милетичъ билъ македонецъ, а не билъ радикалъ! И Вие сега не знаете, като какъвъ говорите, като панагюрецъ или ...

С. Костурковъ: Вие, както изглежда, асж сте способни само съ дреболни да се занимавате.

Г. Кирковъ: Споредъ човѣка. (Смѣхъ)

Прѣдседателъ: (Звъни) Моля, г-да.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Тазя политика, която създаде напослѣдтъкъ, както ви казахъ, слѣдъ клането въ **Шипъ и Кочани**, такова голѣмо възбуждение въ срѣдата на българското общество, тя бѣше тъкмо използвана отъ тогавашното правителство, което вече бѣше влѣзло въ она пактъ, въ който тъкмо държавниятъ глава е вървѣлъ оттогава, откогато е дошълъ въ България. И за да се дойде до туй положение, за да бѣде всичко наредено и оформено тѣй, както трѣбва, имаме и прѣдпоставяющитъ събития такива, каквито се явиха като необходимостъ, защото не всички български държавници искаха да сключватъ тайни военни конвенции и договори, безъ да иматъ за това оторизацията отъ конституцията или отъ Народното събрание. Ето защо още г. г. демократитъ въ 1910 г. внесоха проектъ за измѣнение на конституцията, респективно чл. 17. И нека г. г. демократитъ не се оправдаватъ съ туй, че измѣнението на чл. 17 било необходимостъ затуй, защото така било и въ другитъ държави. Не, лѣвчаритъ въ великото Народно събрание казаха своята дума — тѣй ли е въ всички държави или не е. Азъ върху това нѣма ни дума да притуря, а ще кажа само едно, г. г. народни прѣдставители, че чл. 17 отъ конституцията можеше да бѣде измѣненъ така, както се измѣни, но само при едно условие: ако въ България имаше обществено-политически сили, които да държатъ въ рѣцѣтъ си чрѣзъ правителството нишкитъ на българската политика. Но, при липсата на такива политически сили у насъ, при смѣняването, при качването и свалянето на правителствата не затуй, защото тѣзи правителства се налагатъ отъ общественото мнѣние, отъ българскитъ избиратели, а затуй, защото разбиранята, интереситъ на държавния глава го искатъ, при туй фактическо положение, казвамъ, прѣстѣпление се направи, дѣто се измѣни чл. 17 въ този духъ. Да, прѣстѣпление се направи още повече затуй, защото вие, които измѣнихте чл. 17, не трѣбваше нито минута да забравяте, че България има за държавенъ глава царъ Фердинандъ, който е способенъ на всичко.

Прѣдседателъ: Не Ви позволявамъ, г-не, да инсинуирате.

Отъ крайната лѣвица: А-а-а!

Прѣдседателъ: Велико Народно събрание е приело чл. 17.

Г. Кирковъ: Това е история.

Т. Ноевъ: Не е на мода вече.

Прѣдседателъ: Тукъ история нѣма да разпиряме; на прѣдмета трѣбва да говорите.

С. Костурковъ: Това е по анкетата, г. прѣдседателю.

Чл. 17 се измѣни и се даде възможностъ, слѣдователно, развѣрзаха се формално рѣцѣтъ, както на правителството, така и на държавния глава, да сключва тайни конвенции и договори.

И. Ангеловъ: Вашиятъ вѣстникъ най-добрѣ улесяваше царъ Фердинанда.

С. Костурковъ: Ще докажете това.

И. Ангеловъ: Кажете го Вие.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Като непосредственъ резултатъ отъ измѣненіето на чл. 17, ние имаме вече свързането на договоръ съ Сърбия и на военна конвенция съ Гърция. Имаме, слѣдователно, условията, тъй да се рече, главнитѣ условия, главнитѣ прѣдпоставки на бѣдѣща война противъ Турция.

Ето до какъ ни доведе македонската политика на българския държавенъ глава — доведе ни въ края на крайщата до формалния таенъ съюзъ съ Сърбия и до военна конвенция съ Гърция. Питаме се, какъвъ бѣше този таенъ съюзенъ договоръ, и отъ него ще разберемъ, г. г. народни прѣдставители, каква е била цѣльта и на войната между България и съюзникитѣ, отъ една страна, и Турция — отъ друга. Вамъ е известно, че въ договора има специални клаузи, въ които, между другото, се казва, че ако съюзникитѣ побѣдятъ и отнематъ отъ Турция териториитѣ въ Македония, тѣзи територии могатъ да бѣдатъ подѣлени, като се разпрѣдѣли точно, отъ кождѣ ще остане на България, коя частъ ще остане на Сърбия и кои части сѣ спорна зона, и че върху спорната зона, както и върху всички други въпроси, които биха се повдигнали по тълкуването на договора, назначава се рускиятъ императоръ като арбитъръ, който ще се произнесе; двѣтѣ страни се задължаватъ на това. Точниятъ текстъ на договора и до днешенъ день е тайна зарадъ насъ, макаръ че въ западна Европа, както знаете, го знаятъ.

П. Даскаловъ: И тукъ го знаятъ.

С. Костурковъ: Това е таенъ договоръ, таенъ за насъ, въ България, но свършено явенъ за чуждия свѣтъ.

П. Даскаловъ: Вече не е таенъ за никого: всички го знаятъ.

С. Костурковъ: И до день днешенъ, обаче, ние нѣмаме българска зелена книга, въ която между другото да се оповѣсти тоя договоръ, за да видимъ, що прѣдставлява отъ себе си.

Г. Кирковъ: Прѣдпочитатъ тъмнината.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Отъ туй положение въ договора, очевидна е тенденцията за раздѣлата на Македония. Бившето българско правителство и държавниятъ глава сѣ подписали единъ договоръ, чрезъ който сѣ потвърдили съчетенето на живото българско тѣло, раздѣлянето на българския македонски народъ, на българитѣ въ Македония. Въ основата на тоя договоръ, както виждате, имало дѣлежъ, и вие бѣдете сигурни — и сигуренъ съмъ, че въ това сте увѣрени — че кавгитѣ, недоразумѣнията, разпритѣ, дори и войнитѣ едвали ще могатъ да се избѣгнатъ и още повече затуй, защото въ двѣтѣ контрактующи държавици, България и Сърбия, още не сѣ дорасли демокрациитѣ дотамъ, че да наложатъ едно човѣшко разрѣшение на въпроса, защото това разрѣшение, което се даваше чрезъ договора, не е разрѣшение по желание на двата народа, а по желанието на държавнитѣ глави и на тѣхнитѣ правителства.

Прочее, договорътъ носѣше въ себе си зародиша на бѣдѣщитѣ разпри, на бѣдѣщитѣ недоразумѣния между съюзникитѣ. Това е външната подготовка или най-големата частъ отъ външната подготовка на бѣдѣщата война противъ Турция, подготовка, както виждате, толкова нещастна.

Въ добавкъ на туй, виждайки, че България и Сърбия, двѣтѣ заедно, не ще могатъ да побѣдятъ голѣмата Турска империя, България се съгласява

да сключи тайна военна конвенция и съ Гърция. И прѣдставете си, г. г. народни прѣдставители, сключва се не договоръ, а само военна конвенция.

Г. Данаиловъ: Има и договоръ.

С. Костурковъ: Съ Гърция нѣма договоръ, а има само военна конвенция.

И азъ се питамъ, какъ бѣше отговорното министерство, а не държавниятъ глава — защото той може да не мисли и не мисли за тия работи, или много малко мисли — какъ бѣше, казвамъ, отговорното министерство, когато подписваше тая военна конвенция? Не прѣдвиждаше ли то, че само съ военна конвенция слѣдъ свършване на войната благополучно, тутакси ще се хванемъ гуша за гуша съ гърцитѣ? Не трѣбваше ли тая военна конвенция, ако се не прѣдшествува, поне да се послѣдва отъ единъ обяснителенъ договоръ? Най-малкото, което трѣбваше да се направи, то бѣше това, което се бѣше направило съ Сърбия. Искате война, що-годѣ поне осигурете резултата отъ тая война, недѣйте оставя всичко на произвола, на случайността. А тъймо на произвола и на случайността, г. г. народни прѣдставители, бѣха оставили резултата отъ тая война, която се готвѣше, по отношение на Гърция. Това е втората капитална грѣшка и прѣстѣпление, по моему, което се направи отъ бившето правителство.

Слупахме, г. г. народни прѣдставители, и четохме извинения по този пунктъ: „Сѣбитията ни изпрѣвариха; ние знаехме и мислихме да сключимъ такъвъ съюзъ и такъвъ договоръ, но сѣбитията ни изпрѣвариха, и това не можахме да направимъ“.

Г. г. народни прѣдставители! Държавникъ не може да се извинява съ фразата: „Сѣбитията ни изпрѣвариха“. Държавникътъ е добъръ държавникъ само тогава, когато върви прѣдъ сѣбитията, когато прѣдвижда сѣбитията, когато се нагажда споредъ тия сѣбития и умѣе да ги ръководи дори. А не е държавникъ, или слабъ държавникъ е оная, който върви слѣдъ сѣбитията, който, най-малко, оставя тия сѣбития да го изпрѣварятъ. Не е, прочее, извинение това: „Сѣбитията ни изпрѣвариха“. Сѣбитията ви изпрѣвариха, г. г. бивши управници, затуй, защото вие не прѣдвидѣхте, че ще ви изпрѣварятъ, защото вие, когато влѣзохте въ оная пѣть, противъ който бѣхте едно врѣме, въ пѣтя на стремежатъ къмъ завладѣване, вие не догаждахте, че ставате жертва на оная политика, противъ която едно врѣме се борихте. Вие отрекохте сами своята бивша политика по тоя въпросъ. — „Но българщината щѣше да се изтрѣби“. — Не, това е само една гола фраза. Българщината въ Македония не загина при толкова грамадни изтрѣбления, на които бѣше подложена по-рано. — „Тя щѣше да загине въ послѣдствие при новото положение въ Турция“. — Не, така не се изтрѣбва една нация, особено въ турска държава. Българскиятъ македонски народъ сега рискува да бѣде изтрѣбенъ въ сръбски и грѣцки рѣцѣ, особено въ сръбски; но дотогава, докогато Македония бѣше въ рѣцѣтѣ на Турция, българщината можеше да се разредява, да оредява, но тя нѣмаше да загине, тя нѣмаше да се изтрѣби. Тоя жива народъ, тоя трудолюбивъ и пѣргавъ народъ, тоя елементъ на култура, който се издига по-високо отъ всички свои съграждани въ Македония, той не можеше да не държи първенство въ тая сѣщата Македония при що-годѣ по-големичката свобода, която неминуемо щѣше да дойде. Защото вие видѣхте, че мухаджирската политика на младотурцитѣ бѣше почти на фалиране, да, и слѣдователно, не можете да се извинявате съ туй, че мухаджирската политика щѣше да одуши българщината тамъ. Менѣ ми се чини, г. г. народни прѣдставители, че съмъ правъ, прочее, когато казвамъ: не, вие, г. г. бивши управници,

бъхте длъжни, най-вече вие, прогресивно-либерали, да бъдете внимателни към македонската политика на цар Фердинанда, на когото станахте министри, защото вие се борихте въ 1902 г. против неговата македонска политика. За жалост, както всички български държавници по-рано, така и държавниците въ прогресивно-народняшката коалиция загавиха надъ колѣнѣ, капитулираха прѣдъ политиката на държавния глава. То се видѣ, че ще капитулиратъ още тогава, когато демократитѣ бѣха избутани, като вече свършиха своята мисия и като елементъ не толкова надежденъ, че ще може да добие достатъчно болшинство въ великото Народно събрание за изменение на чл. 17, и затова бѣха повикани народняци и цанковисти. Още тогава, безъ да бѣда пророкъ, азъ казахъ въ една рѣчь, въ клуба на радикалитѣ тукъ: викането на народняцитѣ и цанковиститѣ ще прокара чл. 17, измененъ, и ще настѣпятъ събития важни и сѣдбоносни, но слѣдъ това помнете, казахъ, ще дойдатъ неистѣнно спасителитѣ на България, за да спасятъ ония, които сѣ дадени подъ държавенъ сѣдъ — стамболовиститѣ.

А. Христовъ: Обадете го на Кьорчева.

С. Костурковъ: И ето, г-да, за голѣмо нещастие, тъкмо тѣй се развиха събитията. Ние днесъ имаме тъкмо това прѣдъ себе си. Дума въ дума се обжда онова, което обикновенитѣ умове въ България го знаеха, че ще стане. Но казахъ, поддадох се тѣ, трѣгнаха изъ тоя пѣтъ. Толкова, г. г. народни прѣдставители, само по подготовката за войната отъвѣтъ.

Доклѣко българското бивше правителство е било осигурило резултатитѣ отъ войната, сигурността на държавата откъмъ Ромѣния, както и съществуването на голѣми европейски държави, върху това нищо почти не се знае. Само едно се знае, че съюзътъ между България и Сърбия е билъ създаденъ подъ влиянието на руската дипломация. Слѣдователно, руската дипломация, само по себе си слѣдва, се е обвързала да поддържа и каузата на тоя съюзъ. И че това е така, събитията го доказаха. Не ще съмнѣние, че руската дипломация е имала свои цѣли и свои задачи. Тя не дойде въ помощъ на балканския съюзъ за чернитѣ очи на министъръ-прѣседателитѣ или на държавнитѣ глави на тоя съюзъ. Тя дойде затуй, защото смѣташе по този начинъ да осигури най-добри надмощието на тройното съглашение спрѣмо тройния съюзъ. Тя искаше по такъвъ начинъ, като направи по-рано една мощна сила отъ съюза, да го привърже къмъ тройното съглашение и по такъвъ начинъ да го подсили съ щиковетѣ на младитѣ и енергични балкански народи. И въ момента, когато настѣпни великата борба между двѣтъ голѣми армии на двѣтъ европейски констелации, тия малки държавици, съюзени, да могатъ да дадатъ своята по-силна помощъ на тройното съглашение, тѣ да послужатъ прѣди всичко като оплотъ срѣщу нашествието на нѣмцитѣ къмъ Балканитѣ. Но обезпечило ли е нашето правителство друга подкрѣпка, това ние не знаемъ; за това ще трѣбва да стане изучаване и анкетната комисия ще ни съобщи резултатитѣ отъ това изучаване.

Двѣ думи трѣбва да кажа, г. г. народни прѣдставители, за вътрѣшното приготвяне на войната. Правителството съумѣ да създаде настроение въ срѣдата на българското гражданство въ полза на войната — това не може да се отрече. Това настроение бѣше особено засилено тогава, когато стана известно, че има съюзъ съ Сърбия и военна конвенция съ Гърция. Впрочемъ, тогава се знаеше, че има и съюзъ съ Гърция, не само военна конвенция. Не ще съмнѣние, това, че има съюзъ съ Гърция, се прѣскаше само да се задоволи любопитството на гражданството, на хората и да се подсили, както ви казахъ, въодуше-

влението, което бѣше необходимо за каузата на правителството, която въ дадения моментъ бѣше кауза ужъ на цѣлата страна. Но не бѣше достатъчно само това, г. г. народни прѣдставители, за да бѣде нашата държавица готова за война. Доколѣко ние военно, материално сме били готови за война, най-добри свидетелствува протоколътъ на петимата генерали, съставенъ на 16 септември 1912 г., само единъ денъ прѣди мобилизацията по порѣка на държавния глава и на военния министъръ. Въ тоя протоколъ се казва, че на България не достигатъ 30 хиляди пушки, че не достигатъ 150 милиона патрони, че не достигатъ 135 хиляди шинели, 130 хиляди куртки, 145 хиляди панталони, че не достигатъ 165 хиляди платнища за палатки и т. н. и т. н. Всичкото туй говори за подготовката въ военно отношение на нашата държава, за утрѣшната война. Правителството, не ще съмнѣние, се е погрижило да набави всичко това, и какъ го набави, ние знаемъ. Азъ нѣма защо да се спирамъ върху този въпросъ и да повтарямъ онова, което се изнесе отъ прѣждеговорившитѣ. Само ще подчертая, че тогава, когато войницитѣ имаха нужда отъ шинели, ходѣха съ куртки; тогава, когато нѣмаха нужда отъ шинели даваха имъ се кужухчетата и шинели; тогава, когато имаха нужда отъ войнички шапки, тѣ ходѣха съ своитѣ граждански, бѣли, лѣтни шапки — и азъ съмъ видѣлъ това съ очитѣ си — когато вече дойде врѣмето да могатъ да се турятъ тия лѣтни шапки, тогава имъ се даватъ фуражки; . . .

Г. Нирковъ: И калпаци.

С. Костурковъ: И калпаци. — . . . тогава, когато имаха нужда отъ царвули и ботуши, тогава тѣ ходѣха боси, а когато вече можеха да изтърпятъ ходенето боси, защото нѣмаше студове, тогава имъ се додоха царвули. И, въ добавѣкъ, отдѣ се взе всичко туй, особено панталонитѣ и куртки? Ами че тѣ най-много се шиеха изъ градлетата и селата отъ реквизиционнитѣ комисии. Азъ съмъ билъ очевидецъ, какъ стотници момичета и жени ги затваряха по 18—20 часа въ голѣми стаи, дѣто тракаха машинитѣ да шиятъ куртки и панталони, и ризи, и какво не щете още.

Г. г. народни прѣдставители! Това не бѣше сериозна подготовка за войната и, въпрѣки туй, войната стана, защото бѣше рѣшено да стане, защото бѣше казано: „Или сега, или никога. Имаме възстанение въ Албания, имаме война въ Триполитания. Турция е забъркана, Турция не е още реорганизираща армията си. Турция слѣдъ 2—3—5 години най-много ще стане непобѣдима за балканскитѣ съюзици“. Това се казваше; като-че-ли, г. г. народни прѣдставители, реорганизацията на армията на една държава може да стане само съ единъ замахъ, като-че-ли реорганизацията на армията се състои въ това, да облѣчете по-добри войника и да го обуете по-добри, а не главно въ това, да го обучите по-добри, да му вдѣхнете духъ и съзнание по-добро.

Ето, при тия условия, както виждате, се откри войната. Ние бѣхме противъ тая война, но, единъ пѣтъ открита, ние не можехме да не я подкрѣпимъ, тѣй както направиха и всички ония, които мислѣха като насъ; защото не постигнѣхме ли така, ние щѣхме да бждемъ прѣдатели на своята страна, на своята родина. Ние изпълнихме длѣга си тѣй и толкова, както и колкото силитѣ ни позволяваха.

Но, г. г. народни прѣдставители, тогава, когато сѣ се кроили военнитѣ планове, имайки прѣдъ видъ, че главнитѣ турски сили ще бѣдатъ въ Тракия, опрѣдѣли се, както знаете, нашата армия, почти всецѣло, съ изключение на една дивизия, да нахлуе въ Тракия, а завладѣването на Македония се остави всецѣло на сърби и гърци. Ето една грѣшка, ето

едно прѣстѣпление, което улесни по-нататъшните разпри между българи, гърци и сърби. Не можах ли г. г. управниците да прѣдвидятъ евентуалността, че единъ пѣтъ сѣрбитѣ натѣкмили се въ Македония, мѣчно ще можемъ да ги изкараме, за да се приложи договорѣтъ, сключенъ между Сърбия и България? Не можах ли да прѣдвидятъ и да смѣсятъ войската тѣй, както направиха това по-послѣ при Одринѣ? Защо поискаха подкрѣпление отъ сѣрбитѣ чакъ прѣди атаката на Одринѣ; защо не стана това порано, частъ отъ българската армия да бѣде дадена въ Македония, а частъ отъ сѣрбската армия да бѣде дадена тукъ, въ Тракия, и, слѣдователно, окупацията на Македония, разбиването на турскитѣ войски, на турската армия щѣше да стане едновременно отъ сѣрбски и български войски? Ако вие, г. г. бивши управници, сте били убѣдени, че това не е било възможно, затуй, защото още въ момента на окупирването ще стане сбиване между българи и сърби, тогава ви питамъ, съ какъвъ умъ вие направихте тоя съюзенъ договоръ между Сърбия и България за война противъ Турция и за дѣлежъ на Македония? Можете ли вие, тогава, да вѣрвате, че когато българската войска ще бѣде тукъ, на тракийскитѣ полета, а сѣрбската ще влѣзе въ Македония, по-лесно ще можете да избутате сѣрбитѣ, за да приложите договора? Венчко това не е било прѣдвидено и то, както ви казахъ, твърдѣ много помогна за по-нататъшното развитие на събитията.

Другъ единъ грѣхъ, който бившето правителство направи и който трѣбва да се квалифицира не като грѣхъ, а като абдикация отъ неговитѣ права и длѣжности, слѣдователно, като прѣстѣпление, то е въпросѣтъ за примирието и мира, поисканъ отъ Турция на 29 октомврий.

(Прѣседателското мѣсто заема подпрѣседателѣтъ г. д-ръ И. Момчиловъ)

Г. г. народни прѣдставители! Вие знаете, че слѣдъ голѣмитѣ сражения при Люле-Бургазъ, Бунар-Хисаръ, турската армия бѣде разбита и обрната въ бѣгство; турското правителство бѣде принудено да поиска миръ. Интересна е телеграмата на Кямилъ-наша до българския царъ по този случай. Тая телеграма никой не прочете досега — затуй ще я прочета. Тя е отъ 29 октомврий 1912 г. (Чете) „Ваше Величество! Желаящъ да туря край на злочестинитѣ на войната, ние прибѣгнахме до посредничеството на великитѣ сили, за да се дойде до съгласие съ Ваше Величество и Вашитѣ съюзници за сключването на мира. Обаче, като вземамъ свобода отъ старитѣ връзки, които съмъ ималъ честѣта да имамъ съ Ваше Величество, азъ помислихъ, че този резултатъ по-лесно би се постигналъ, като се обърна направо къмъ Васъ въ тия важни обстоятелства. Ида, прочее, да помоля Ваше Величество, въ името на императорското правителство, да благоволиете, като посредничитѣ прѣдъ Вашитѣ съюзници, да опълномощатъ главнокомандующия на Вашата армия да влѣзе въ прѣговори съ генералисима на императорската армия, за сключването на примирие, както и на прѣдварителнитѣ условия на миръ“. Г. г. народни прѣдставители! Вие виждате, че тукъ се прѣдлага не само примирие, а и сключване на прѣдварителнитѣ условия за миръ. На тая телеграма вие знаете какъ се отговори отъ българския царъ на г. Гешова. Азъ не мога да се въздържа, г. г. народни прѣдставители, да не я процитирамъ, защото тя е историческа. (Чете) „Неприятно изненаданъ и дълбоко опечаленъ отъ постѣпката на Великия везиръ, азъ, като българинъ, като върховенъ вождъ на тия побѣдоносни и неустрашими войски, които се намиратъ прѣдъ стѣнитѣ на Цариградъ, отъ името и честѣта на нашето отечество, принуденъ съмъ да Ви забраня да съобщите искането на Великия везиръ на нашитѣ съюзници прѣди да съмъ взелъ мнѣ-

нието на моятъ помощници и на началникитѣ на тритѣ армии — петима отговорници за изхода на войната. Отнѣтувамъ сега за Лозенградъ и отъ тамъ съ желѣзницата за Чаталджа, за да изпълни горѣказаното, а дотогава, моля, да не правите никакви постѣпки по телеграмата на Великия везиръ. Помислете малко, какво значи да се противопостави човѣкъ на желанието на една 300-хилядна армия“.

А. Димитровъ: Подписъ?

С. Костурковъ: Фердинандъ.

А. Димитровъ: Това значи, че царѣтъ царува, но не управлява!

Прѣседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Нѣма личенъ режимъ!

Д-ръ Х. Георгиевъ: До кого е адресирана телеграмата?

С. Костурковъ: Тая телеграма е отъ царъ Фердинанда до министъръ-прѣседателя. — Вие виждате, г. г. народни прѣдставители, прѣди всичко, какъвъ езикъ държи главнокомандующиятъ, българскиятъ царъ, спрѣмо министъръ-прѣседателя на България. Последниятъ се третира като обикновенъ служащъ на държавния глава. Той като-че-ли не прѣдставлява България, като-че-ли не води политиката на България съ своето министерство, правителство, а е покоренъ служителъ само на Негово Величество Царя тѣй, както се и подписватъ г. г. министритѣ въ своитѣ доклади до него. Питамъ азъ: кой даде това право на българския царъ, като главнокомандующъ, да заповѣдва на министъръ-прѣседателя да не съобщава искането, телеграмата на великия везиръ на съюзницитѣ, докогато той не отговори, какво мислятъ 300 хиляди души войници?

П. Даскаловъ: Далъ му е право г. Гешовъ.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Той се силее на чл. 11 отъ конституцията — печално позоваване, съ което и г. Даскаловъ иска да оправдае това.

П. Даскаловъ: Не това, друго Ви казвамъ, което ще го намѣрите въ червената книга. Искате ли да Ви кажа какво пише? Азъ не твърдя това, което Вие казвате.

С. Костурковъ: Въ чл. 11 отъ конституцията е казано . . .

П. Даскаловъ: Г. Костурковъ! Азъ не твърдя никакъ за чл. 11 отъ конституцията. Азъ Ви казвамъ съвсѣмъ друго нѣщо, което го имамъ отъ червената книга.

Прѣседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Ще Ви дойде редъ, г. Даскаловъ, да говорите.

П. Даскаловъ: Отговорилъ е г. Гешовъ и, вѣроятно, г. Гешовъ е далъ туй право на царя, защото въ сѣщото време царѣтъ се консултира съ министъръ-прѣседателя и главната квартира и отговаря на съюзницитѣ. Слѣдователно, г. Гешовъ е знаелъ за телеграмата.

С. Костурковъ: Кой говори, г. Даскаловъ, че г. Гешовъ не е знаелъ телеграмата? Та тая телеграма е отправена до него.

П. Даскаловъ: Искамъ да Ви допълня съ документи.

С. Костурковъ: Нѣма защо да ме допълните съ документи, защото тая телеграма, казахъ Ви, е отпратена до г. Гешова. Какъ може да не знае, когато тази телеграма е отпратена до него? Но азъ питамъ: вѣрно ли е, че чл. 11 отъ нашата конституция дава тия права на нашия царь? Съвършено не е вѣрно, г. Даскаловъ. Чл. 11 отъ конституцията казва буквално, тескуално: (Чете) „Царьтъ е върховенъ началникъ на всички военни сили въ царството, както въ мирно, така и въ военно врѣме“. Той раздава орденъ, той награждава, той повишава и т. н.

Недѣлчо Георгиевъ: И е дробъ на България.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Никѣдъ въ чл. 11, както виждате, не се казва, че той въ случай на война е главнокомандующъ, който обсебва и правата на правителството, което, макаръ и въ война България, не прѣстава да бѣде правителство, не прѣстава да води политиката на България, въ дадения случай военната политика.

И. Януловъ: И то е отговорно.

С. Костурковъ: Защото, г. г. народни прѣдставители, техническото водене на войната е едно, то е дѣло на главнокомандующия, и на генералния щабъ, на главната квартира, но разрѣшението на въпроситъ за война или миръ, това не е работа на главнокомандующия, на държавния глава, това е работа на отговорното правителство, което ще отговаря за обявяването на война или за сключването на миръ прѣдъ Народното събрание. Слѣдователно, ние имаме тукъ, както виждате, една пълна узурпация на правата на правителството отъ страна на държавния глава, на царь Фердинанда. Но това не е новостъ, г-да!

П. Даскаловъ: Кажете така: абдикация на правителството.

Нѣкой отъ дѣсницата: Това е некадѣрностъ отъ негова страна.

С. Костурковъ: Не, това не е некадѣрностъ, това е редъ, г-да, това е система въ управлението на България отъ 27 години досега. (Ржкоплѣскане отъ лѣвия центъръ) И тая система се прояви не само въ дадения случай, който ви цитирамъ, а още дори въ началото на войната, и не въ началото на войната, а въ началото на мобилизацията. Вие знаете, че на 22 септемврий, значи 5 дена слѣдъ мобилизацията, царьтъ издава указъ № 1 по шаба на дѣйствующата армия, въ който указъ има четири параграфа. § 1 гласи: (Чете) „Възлагаме на Себе Си главното командване на дѣйствующата армия, съгласно чл. 11 отъ конституцията“. § 2 гласи: (Чете) „Назначавамъ за Нашъ помощникъ, отъ запаса, отъ генералния щабъ, генералъ-лейтенантъ Савовъ Михаилъ“. § 3 гласи: (Чете) „Назначавамъ за началникъ щаба на дѣйствующата армия, началника щаба на армията, отъ генералния щабъ генералъ-майоръ Фичевъ Иванъ“. § 4 гласи: (Чете) „Изпълнението на настоящия указъ възлагаме на началника щаба на дѣйствующата армия“.

А. Ботевъ: Дума за правителството нѣма.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Този указъ № 1, по шаба на дѣйствующата армия, е подписанъ отъ царь Фердинанда.

Н. Цановъ: И отъ никого друго.

С. Костурковъ: Нѣма никакъвъ министъръ да го е приподписалъ.

Д. Кьорчевъ: Защо е нужно това? Кой казва, че е нужно и министъръ да подпише такъвъ указъ?

Н. Харлаковъ: Защото никакъвъ актъ, подписанъ отъ държавния глава, нѣма валидностъ безъ подписа на единъ министъръ.

И. Януловъ: Чл. 18 отъ конституцията.

С. Костурковъ: Слѣдователно, царь Фердинандъ си присвоява правото да издава укази, каквито нѣма право да издава по чл. 18 отъ конституцията, защото ние знаемъ, че никой документъ, излъзълъ съ подписа на държавния глава, ако нѣма и подписа на респективния министъръ, не е валиденъ.

Д. Кьорчевъ: Съ изключение въ врѣме на война.

С. Костурковъ: И кому възлага, моля ви се, царь Фердинандъ изпълнението на настоящия указъ? На началника на дѣйствующата армия, съ който указъ едновременно го назначава. Още нѣмаме, както виждате, учрѣждението, а началникътъ на това учрѣждение ще изпълнява указа. Това е недомислие, това е и прѣстѣпление, това е **флагрантно нарушение** на чл. 18 отъ конституцията.

К. Пастуховъ: Обикновено явление въ България.

Н. Харлаковъ: Както и за орденитѣ.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Моля, г-да!

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Нѣтъ бѣше, обаче, прѣзъ първата война, която България има въ 1885 г. Тогава, когато имаше други традиции, когато имаше друго правителство и другъ държавенъ глава, който тоже въ началото на своето властване въ България поиска да навие ибришимъ на прѣста си и да играе, както му се иска, но не му се удаде.

Х. Бояджиевъ: Кой го възпрѣ?

С. Дойчиновъ: Г. Костурковъ! Въ случая това трѣбваше да направи военниятъ министъръ, който бѣше начело на войната.

С. Костурковъ: Въ „Държавенъ вѣстникъ“, г. г. народни прѣдставители, отъ 3 октомврий 1885 г. е помѣстенъ приказъ, както тогава се говорѣше, а не заповѣдъ № 129, съдържанието на който е слѣдующето: (Чете) „По повелението на Негово Височество, всичкитѣ дѣйствующи войски се раздѣлятъ на два отряда: — сегашнитѣ армии — „юженъ и западенъ“. Частитѣ на войската, които влизатъ въ състава на южния отрядъ, се подчиняватъ на майоръ Николаева, а войскитѣ на западния отрядъ — на майоръ Гуджова, непосредствено. Останалитѣ части на войската, като запаснитѣ дружини и команди и всичкитѣ управления и учрѣждения, които не влизатъ въ състава на дѣйствующитѣ отряди, сж подчинени непосредствено на мене, като управляющъ Военното министерство. Негово Височество благоволи да вземе върху си главното командване на всички дѣйствующи войски. София, 11 септемврий 1885 г. Управляющъ Военното министерство: Капитанъ Никифоровъ.“ Покойниятъ капитанъ Никифоровъ, както виждате, издава заповѣдъ, съ която дори той назначава — видите ли — той оповѣстява назначението на държавния глава, на княза, за главнокомандующъ. Ето единъ конституционенъ министъръ, както виждате, г-да! Ето кой назначава и началникитѣ на отрядитѣ, юженъ и западенъ.

П. Даскаловъ: Защото той не е билъ борецъ противъ личния режимъ, както Даневъ и Гешовъ бѣха.

Н. Харлаковъ: И защото царятъ иска да каже, че той самъ ще отговаря за всички тѣзи работи.

Прѣдседателствуващъ д-ръ И. Момчиловъ: Оставете тѣзи Ваши тълкувания.

Н. Харлаковъ: Това е тълкувание на Фердинанда: „Азъ подписвамъ, азъ издавамъ, азъ отговарямъ“.

С. Костурковъ: Прочее, вие виждате, г. г. народни прѣдставители, по какъвъ начинъ е разполагалъ българскиятъ държавенъ глава, царъ Фердинандъ, неограничено съ всичко онова, което е било право не негово, а право на отговорното правителство.

Сжщото става, както видѣхте, и съ назначението на помощникъ-главнокомандующъ. Къдѣ въ нашитѣ военни закони, къдѣ въ нашата конституция е позволено да се назначава помощникъ-главнокомандующъ? Кой даде това право на българския държавенъ глава? Къдѣ бѣше, питамъ азъ, отговорното правителство да се възпротиви на назначението на генералъ Савова за помощникъ-главнокомандующъ? Добръ се забѣлѣжи отъ прѣждеговорившиятъ: това бѣше човѣкъ, който бѣше повиканъ да отговаря за своитѣ прѣстѣпления, като бившъ министъръ, прѣдъ държавния съдъ. И вмѣсто да бѣде изправенъ тамъ, българскиятъ царъ Фердинандъ го назначава за помощникъ-главнокомандующъ, сир. за фактически главнокомандующъ на войскитѣ. Имало нужда, се каза отъ тукъ, всички да дадатъ своитѣ дарби, своитѣ способности на отечеството въ тѣзи критически дни. Азъ не зная — и не искамъ да говоря за това — доколко тѣзи дарби ги имаше генералъ Савовъ.

Нѣкой отъ лѣвия центъръ: Ами какъ ще покаже, какъ се воюва съ лѣшниците, г. Костурковъ?

П. Даскаловъ: Съ тѣзи лѣшници ходиха всички на Чаталджа и Буланрѣ. Какво ми говорите за лѣшници?

С. Костурковъ: По тоя въпросъ азъ смѣтамъ, че е прѣждевременно да се говори, докогато не се установи съ факти, кои сж заслугитѣ на генералъ Савова и генералъ Фичева въ миналитѣ войни, тѣхнитѣ заслуги и тѣхнитѣ пакости по военното дѣло. Ето защо, по този въпросъ азъ се спирамъ само на една негова страна, както виждате. Първо, правителството не можеше и не трѣбваше да допуца да се назначи помощникъ-главнокомандующъ, защото такова пѣщо нѣма въ нашитѣ закони. Второ, и най-важното, правителството не можеше и не биваше да допуца да се назначи за помощникъ-главнокомандующъ лице, което е потеглено да отговаря прѣдъ държавния съдъ за държавни прѣстѣпления, като министъръ на България. Вие имате за помощникъ-главнокомандующъ единъ прѣстѣпникъ, защото тъй го квалифицира заведеното дѣло, обвинителниятъ актъ, и тоя прѣстѣпникъ вие го покачвате на най-високото мѣсто по военната иерархия въ врѣме на войната.

Д-ръ Ф. Симеоновъ: Не е прѣстѣпникъ, а под-сдимъ.

С. Костурковъ: По доклада, ви казвамъ азъ.

Д-ръ Х. Георгиевъ: По доклада е подсдимъ.

Н. Харлаковъ: Е, за васъ не е прѣстѣпникъ.

С. Костурковъ: Вие знаете, г. г. народни прѣдставители, че когато единъ обикновенъ чиновникъ

съ просешка заплатата отъ 30 или 50 л. мѣсечно бѣде обвиненъ въ прѣстѣпление, тутакси бива отстраняванъ отъ длѣжностъ и не му даватъ да помирише кѣмъ държавната трапеза, а когато единъ генералъ, бившъ воененъ министъръ, бѣде потегленъ да отговаря за хиляди прѣстѣпления — доколко сж тѣ основателни, това ще покаже съдѣтъ — вмѣсто да го отстранятъ отъ държавната трапеза вие го покачвате на първото, върховно мѣсто на тая държавна трапеза. Това е прѣстѣпление и прѣстѣпление допуснато отъ бившето правителство.

Още по-голѣмо е прѣстѣплението, г. г. народни прѣдставители, затуй, защото не е бившето правителство да не знае отношенията на генералъ Савова кѣмъ двореца, неговата вѣрностъ, привързалостъ кѣмъ двореца. Правителството, ако най-послѣ се съгласише на своя отговорностъ — а то това не трѣбваше да направи, казвамъ, ако се е съгласило, както се е съгласило — за назначението на помощникъ-главнокомандующъ, той трѣбваше да бѣде такова лице, въ което то да има най-голѣмо до-вѣрие . . .

П. Даскаловъ: Види се, правителството е имало тѣмъ въ Савова най-голѣмо довѣрие, затуй го е прѣпоръчало.

С. Костурковъ: Тази двойственостъ въ политиката, която се е водила отъ години въ България, ще трѣбваше да се води и се води и по врѣме на войната. И тая двойственостъ въ политиката, това свързано, това отрѣзвано на рѣцѣтъ на правителството докара оная нещастна изненада, за която горко плачатъ най-много членовѣтъ на бившето правителство. Защото тѣ сигурно не сж искали това, което стана, но то стана въпрѣки тѣхната воля, въпрѣки тѣхното желание, а тѣ трѣбваше да знаятъ на кого повѣрватъ помощничеството на главнокомандующия; на лице ли, въ което тѣ иматъ довѣрие и което прѣко ще държи за политиката на правителството, или на лице, което ще изпълнява слѣпо, безпрѣкословно волята на своя началникъ, на своя царъ. Ето тукъ пакъ има отговорностъ на бившето правителство.

Сжщото е, г. г. народни прѣдставители, и по отношение началника на генералния щабъ. Азъ нѣма да инсинуирамъ, ако ви кажа, макаръ че ще стане несприятно на мнозина отъ тая страна (Сочи дѣсни-цата), че главната квартира фактически бѣше въ рѣцѣтъ на народно-либералната партия.

Прѣдседателствуващъ д-ръ И. Момчиловъ: Това не е право, моля Ви се.

С. Костурковъ: Азъ ви казахъ, че ще бѣде несприятно на нѣкои отъ тая страна, и г. подпрѣдседателъ най-напрѣдъ се издаде.

Прѣдседателствуващъ д-ръ И. Момчиловъ: Това не е по прѣдмета.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Когато вие ще водите война, въ тая война ще трѣбва да отстраните диктовката на една партия; трѣбва да отговаря и диктува едно правителство, а не една партия, която се крие задъ генералния щабъ, задъ главната квартира.

П. Даскаловъ: Правителството и то прѣдставлява една партия.

С. Костурковъ: Но то е отговорно правителство, . . .

П. Даскаловъ: Тогава говорете за политическата отговорностъ.

С. Костурковъ: . . . а не сж отговорни ония, които отъ улицата викаха за война вчера и които днесъ проклинатъ войната.

П. Даскаловъ: Не ще съмнѣние, не сж отговорни, но дръжте правителството за политическата отговорностъ.

Д. Кьорчевъ: Кажете факти, г. Костурковъ.

Н. Харлаковъ: Дворцовитѣ партии управляватъ и въ оппозиция, и въ военно и въ мирно врѣме.

И. Ангеловъ: Азъ не вѣрвамъ, г. Костурковъ, съ всичката сериозностъ да поддържате това нѣщо.

Н. Харлаковъ: За разнообразие.

С. Костурковъ: Да, за разнообразие, благодаря. — Азъ съжалявамъ, че може да ме прѣдизвикате да се отклоня отъ прѣдмета за половинъ часъ, което не желая.

И. Вълчевъ: Нѣма кой да позволи.

Прѣдседателствуещъ д-ръ И. Момчиловъ: Нѣма врѣме, г. Костурковъ.

С. Костурковъ: Напомня ми се, че нѣма врѣме, а иначе ще ви докажа съ факти, г-да, че това е било така, защото пѣмамъ намѣрение да говоря само думи.

И. Ангеловъ: Г. Костурковъ! Вашиятъ вѣстникъ бѣше въ ржцѣтъ на главната квартира и безъ пари го даваха на войницитѣ да го четатъ прѣди 16 юний.

С. Костурковъ: Ще дойдемъ и дотамъ, г. Ангеловъ. Тамъ го боли и г. Благоевъ, и той сега ме закачи, само че полска, осулетленъ.

Д. Благоевъ: Азъ Ви закачамъ, защото Вие бѣхте за войната, а сега се отричате.

(Прѣдседателското мѣсто засма подпрѣдседателтъ г. д-ръ Сава Иванчовъ)

Прѣдседателствуещъ д-ръ С. Иванчовъ: Г. Костурковъ! Недѣйте слуша закачкитѣ, за да не се отклонявате отъ прѣдмета. Започнахте рѣчьта си въ 4 ч. и 55 м.

С. Костурковъ: Но е вѣрно, въ 5 ч. започнахъ.

Прѣдседателствуещъ д-ръ С. Иванчовъ: Около 5, а сега виждате, че е 6 ч. и 20 м.

С. Костурковъ: Много ме прѣкъсватъ.

Прѣдседателствуещъ д-ръ С. Иванчовъ: Зная. Заради туй не обръщайте внимание на закачкитѣ.

С. Костурковъ: Не може всѣкиго да оставямъ безъ отговоръ, има работи, на които трѣбва да се реагира тутакси.

Прѣдседателствуещъ д-ръ С. Иванчовъ: Заради туй се позволява да се говори два часа, иначе, 2 часа сж много.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Така се развиватъ събитията до 29 октомврий. Вие чухте телеграмата на Кямитъ паша, изслушахте отговора на българския царь до г. Гешова, като министъръ-прѣдседателъ, знаете така сжщо, че тъкмо въ туй врѣме, когато слѣдъ 2—3 дена, значи на 1 ноемврий, българскиятъ царь, като главнокомандующъ, отго-

варя на г. Гешова, като прѣдлага, изброява условията, при които да се встъпи въ прѣговори за примирие съ Турция, въ туй врѣме, казвамъ, атаката на Чаталджа бѣше вече станала. Очевидна е играта, както виждате. Правителството на нова смѣтка е дезалуирано, по единъ най-несояленъ, прѣстѣпнически, ще кажа, начинъ. Правителството иска да встъпи въ прѣговори за примирие и миръ, каквѣто му се прѣдлага отъ Кямитъ паша, великиятъ везиръ на Турция, а въ туй врѣме българската армия атакува Чаталджа, дѣто тази сжщата армия си разби главата. Не ще съмнѣние, че българското правителство не е ни най-малко отговорно за тѣзи дѣйствия на главната квартира; това е работа на главнокомандующия и на неговата главна квартира. Очевидно е, повтарямъ, стремлението на главната квартира, начело съ главнокомандующия, да се осулетятъ всѣ какви прѣговори за примирие и миръ. Цѣльта е една — тя и по-послѣ се откри напълно — да се върни въ Цариградъ, амбицията, неизмѣримата амбиция да се побие кръстътъ надъ джамията „Св. София“ и да се пие нѣкога въ историята, че Симеонъ ходи до стѣнитѣ на Цариградъ, но си разби главата тамъ отъ цариградскитѣ гъркени, а царь Фердинандъ влѣзе въ Цариградъ като побѣдителъ.

П. Панайотовъ: Ами ако правителството не е било съгласно, защо не се е оттеглило веднага слѣдъ това?

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Тѣкмо тогава, когато побѣдоносната наша армия бѣше запазила своята прѣснота и сила, Турската империя, слѣдъ разбиването на нейната армия при Люле-Бургазъ и Бунаръ-Хисаръ, иска примирие и миръ. Отхвърля се туй прѣдложение. Азъ ви питамъ, по-благоприятни условия, по-благоприятно врѣме за сключване на примирие и на прѣдварителенъ, прелиминаренъ миръ, можеше ли да има за България, и тѣй ли щѣха да се развиятъ събитията по-нататкъ? Ако нашиятъ военни сили бѣха запазени, Сърбия, може-би, пѣмаше да прѣдяви такива неимоверно голѣми претенции, както ги прѣдяви по-послѣ. Това сжщото може смѣло да се каже и за гърцитѣ. Но тогава, когато вече ние си счушихме главата на чаталджанскитѣ укрѣпления, тогава, когато холерата и тифусътъ покосиха десетки хиляди български войници, когато се проточиха и продължиха прѣговоритѣ за миръ въ Лондонъ, вмѣсто да бждатъ водени тамъ, на Чаталджа, и въ най-непродължително врѣме да бжде сключенъ прелиминаренъ миръ поне, и тогава да вървите кждѣто щете да сключвате самия окончателенъ договоръ, протача се тази работа цѣли два мѣсеца. Тукъ бждщата анкета ще трѣбва да ни открие, на що се дължи туй протачане и какви мѣрки сж взети отъ страна на тогавашното българско правителство, за да не се протачатъ така дълго воденитѣ прѣговори за миръ.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ не зная, дали моитѣ свѣдѣния сж вѣрни, но държа за тѣхъ, по тѣхъ говорятъ, че ако и тѣй много продълженитѣ прѣговори въ Лондонъ сж се продължили още малко, турцитѣ сж щѣли да се съгласятъ на единъ почтенъ миръ за България. Анкетната комисиия ще трѣбва да изучи всички тѣзи въпроси и да освѣтли народното прѣдставителство. Може-би това не е вѣрно, азъ казахъ, че не държа за него, но такива свѣдѣния има, тѣй че тѣ трѣбва да се провѣрятъ. Най-послѣ, не се ли догаждате българското правителство, че това безконечно протачане на тѣзи прѣговори и това подкачане на военнитѣ дѣйствия може да ползува само нашиятъ съюзници, сърби и гърци, но въ никой случай България? Трѣбва да се знае, какво е направило правителството за ускоряване на тѣзи прѣговори за сключването на този вѣчно продължаващъ да се сключи миръ. Правителството не

о могло да не знае, г. г. народни представители, че тъкмо въ туй време, когато тъй дълго се продължаваха прѣговоритѣ въ Лондонъ, нашитѣ съюзници, гърци и сърби, се окопаваха въ Македония; тѣ се приготвяваха за бѣдѣщитѣ военни дѣйствия, които разчитаха, че непрѣмънно ще се откриятъ; тѣ правѣха тогава своя съюзенъ договоръ противъ България. Ще трѣбва да знаемъ сѣщо, що е направило правителството прѣвъ време на примирието, за да се уяснятъ отношенията между България и Сърбия по нейнитѣ претенции, и между България и Гърция по нейнитѣ претенции; какви сѣ били прѣдложенията на Гърция, какво сѣ направило, какъ сѣ реагирало българското правителство на тѣзи претенции; какви сѣ били прѣдложенията на Сърбия, какъ сѣ реагирало българското правителство на тѣзи прѣдложения. Всичко това въ точностъ не се знае, то е работа на дипломатическитѣ прѣговори, които се водѣха въ онова време. Бѣдѣщата анкетна комисиия ще трѣбва да влѣзе въ изучаване на всичко туй и да ни го уясни, за да видимъ изпълнило ли сѣ дѣлътъ правителството въ даденото време и какъ го сѣ изпълнило, ако го сѣ изпълнило.

Но докажваме до най-важния въпросъ, г. г. народни представители. Най-послѣ, подновената война се свършва; сключва се и многоочакваниятъ миръ. Захващатъ се тогава усиленни прѣговори между България и Гърция и между България и Сърбия. Тукъ пакъ много нѣщо има неуяснено. Само едно нѣщо е ясно за мене: че България е била надвѣсена надъ рѣба на пропастьта. Това е било абсолютно ясно, г. г. народни представители, и за бившето коалиционно правителство. Какво става обаче? Г. Гешовъ излиза въ оставка, става единъ видъ реконструкция на кабинета. Защо става всичко туй, защо мѣдриятъ г. Гешовъ, който сключи съюза и когото наричаха баща на съюза, отетжни своето мѣсто и отиде „да цѣри ухото си“ въ Европа? Неговото ухо ли бѣше по-сѣсно отъ интереситѣ на България, или интереситѣ на България искаха, налагаха отстранението на г. Гешова отъ президенството и замѣстването му съ г. Данева? Кой прѣдизвика оставката на г. Гешова? Това сѣ въпроси отъ грамадно значение за по-нататѣшното развитие на събитията, които въпроси искатъ своето уяснение, уяснение отъ бившето правителство, уяснение отъ бѣдѣщата анкетна комисиия, защото, по моитѣ свѣдѣния, за които държа, г. Гешовъ не сѣ напусналъ доброволно своя постъ и не го сѣ напусналъ поради болестъ на ухото си, а го сѣ напусналъ, като прѣдизвикалъ отъ държавния глава, отъ царъ Фердинанда, . . .

Отъ дѣсницата и дѣсния центъръ: Е-е-е!

С. Костурковъ: . . . защото г. Гешовъ е билъ човѣкътъ, който на всѣка цѣна сѣ държалъ за мирното разрѣшение на повдигнатитѣ спорове между България и Гърция и между България и Сърбия, а г. Даневъ сѣ билъ смѣтнатъ — другъ е въпросътъ, подчертавамъ, доколко това е било основателно, времето ще покаже и показва — г. Даневъ сѣ билъ смѣтнатъ като по-удобенъ премиеръ въ дадения случай.

Н. Панайотовъ: Вие отдѣ знаете това?

Прѣдседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Моля тишина.

С. Костурковъ: Г. г. народни представители! Тукъ се догажда, тукъ се долавя, че сѣ прокарвана оная демонична мисль, която въ края на крайщата дѣйствително дава своитѣ резултати, именно, въ време на президенството на най-върлия русофилъ въ България, да бѣде България противопоставена на Русия, да бѣде България изолирана отъ съюза

въ негово време, това дѣло на Русия да бѣде унищожено. Да, това и става.

Нѣкой отъ дѣсницата: Това сѣ друго. Това сѣ опасната страна. Това ли ви сѣ жалъ?

С. Костурковъ: Горчива и жестока ирония на съдбата, както виждате!

Прѣдседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Г. Костурковъ! Имате на разположение само половинъ часъ. Гледайте да завършите рѣчъта си.

С. Костурковъ: Ще гледамъ, г. прѣдседателю, употребявамъ всички усилия и ще ги употребя.

Г. г. народни представители! Всички тѣзи въпроси, които азъ зададохъ, искатъ своя отговоръ, наложително го искатъ, защото тѣ сѣ въ прѣка връзка съ развитието на събитията по-нататѣкъ. Ние виждаме, че дѣйствително г. Даневъ, като министъръ-прѣдседателъ, не стои тъй здраво на своитѣ позиции за непрѣмънното мирно разрѣшение на спороветѣ между България и Гърция и между България и Сърбия, както що сѣ стоялъ г. Гешовъ. Има, чувствува се извѣстно колѣбание. Той сѣ тоже човѣкъ на полюбовното разрѣшение на спороветѣ, но той малко сѣ колѣбае, а по моитѣ свѣдѣния, у г. Гешова не сѣ имало въ туй отношение никакво колѣбание. Ето въ що сѣ състои удобството. Азъ даже ще отида по-нататѣкъ и ще кажа нѣщо, което, ако не сѣ вѣрно, нека ме опровергаватъ отъ тукъ (Сочи лѣвицата): че когато народната партия да вземе участие въ прѣобразуванния кабинетъ, начело на който сѣ постави г. Даневъ, тая сѣщата партия сѣ заявила: „Ние ще вземемъ участие, но най-военствениятъ отъ прогресиститѣ, г. Димитъръ Христовъ, да излѣзе отъ кабинета“. Г. Даневъ сѣ казалъ, че гарантира за него. Г. Христовъ сѣ билъ войниственъ и министритѣ отъ народната партия сѣ искали неговото отстранение отъ новия кабинетъ, да не влиза той въ тоя кабинетъ, а г. Даневъ сѣ заявилъ, че гарантира за миролюбивото на г. Христовъ.

А. Христовъ: А царятъ — за коалицията.

С. Костурковъ: Тѣзи въпроси искатъ уясняване, казахъ и пакъ повтарямъ.

Но събитията сѣ текатъ, прѣговоритѣ продължаватъ. Върху тѣзи прѣговори сѣ спрѣха мнозина, почти всички, освѣтъ г. Василевъ, на когото темата бѣше съвсѣмъ друга. Азъ нѣма да сѣ спирамъ върху тѣзи прѣговори. Азъ само ще подчертая едно нѣщо, защото върху него малцина, свсѣмъ малцина сѣ спрѣха и недостатъчно го изтъкнаха. Този фактъ сѣ, г-да, немовѣрно открититѣ, яснитѣ прѣдупрѣждения, които сѣ правени прѣвъ българското правителство да не усложнява работитѣ съ Сърбия и Гърция, защото онзи отъ съюзницитѣ, който прѣвъ вдигне рѣка противъ останалитѣ съюзници, ще понесе всичката отговорностъ за послѣдствията. Прѣвъ сѣрь Едуардъ Грей, както си спомняте, г. г. народни представители, даде това умно прѣдупрѣждение, но по-нататѣкъ ние виждаме редица прѣдупрѣждения. Такива прѣдупрѣждения имаме изтъкнати особено въ руската оранжева книга. Съ телеграма отъ 17 май 1913 г., рускиятъ министъръ на външнитѣ работи Сазоновъ телеграфира въ София на руския министъръ Неклюдовъ: (Чете) „Обърнете сериозното внимание на България върху опасността отъ страна на Турция, на която би сѣ подложила България въ случай на конфликтъ съ съюзницитѣ си. Сѣщо такова опасно за България настроение наблюдаваме и въ Романия“. Г. г. народни представители! Туй сѣ прѣдупрѣждение отъ страна на руската дипломатия, прѣдупрѣждение тъй много цѣнно, както виждате, за интереситѣ на България.

вашото прѣстѣпленіе, което направиха съ войната съ Турция, се свърши, направиха го, но оставете го толкова, колкото е направено, не го разширявайте до неизмѣримость. По-нататък слѣдва телеграмата отъ 26 май на руския императоръ до българския царъ и до сръбския кралъ: (Чете) „Извѣстието за проектираната срѣща въ Солунъ между министъръ-прѣседателя на четиритѣ съюзни държави“ — а вие знаете, че тъкмо по това сж се водили прѣговоритѣ за мирното, полюбовното съглашаване между съюзниците за раздѣлата на териториитѣ — „които могатъ отпослѣ да се срѣщнатъ въ Петербургъ, ми причини най-големо удоволствие, понеже това намѣрение изглежда, че издава желанието на балканскитѣ държави да се споразумѣятъ и засилятъ съюза, който до сега е далъ най-блѣстящи резултати.

„Съ чувство на тежостъ се научавамъ, че това рѣшение още не е турнато въ изпълнение и че балканскитѣ държави, изглежда, се готвятъ за една братоубийствена война, която е въ състояние да засѣдни славата, която сж добили наедно.

„Въ единъ толкова важенъ моментъ, азъ се обръщамъ направо до Ваше Величество, както ме задължаватъ моето право и моятъ дългъ. Двама народа, българскитѣ и сръбскитѣ, акта на своя съюзъ, сж повѣрили на Русия разрѣшаването на всѣко недоразумѣние относящо се до прилагането на договора и на конвенциитѣ, които се отнасятъ до него. Азъ искамъ, щото Ваше Величество да остане вѣренъ на задълженията, поети отъ двѣтѣ страни, и да прѣдостави на Русия да разрѣши сегашното недоразумѣние между България и Сърбия.

„Смѣтайки функциитѣ на арбитъръ не като една прерогатива, но като едно тежко задължение, което азъ не мога да прѣнебрѣгна, мисля, че съмъ длъженъ да прѣдупрѣдя Ваше Величество, че една война между съюзниците не може да ме остави индиферентенъ.

„Държа да прѣдупрѣдя, че държавата, която би почнала тази война, ще бѣде отговорна прѣдъ славянската кауза, и азъ ще си запазя всичката свобода по отношение поведението, което Русия ще приеме спрѣмо евентуалнитѣ резултати на една тъй прѣстѣпна борба“. Виждате, г. г. народни прѣдставители, арбитърътъ, на когото двѣтѣ държави — Сърбия и България — съгласно съюзния договоръ бѣха възложили разрѣшаването на всички възникнали спорове между тяхъ, какъ прѣдупрѣждава двѣтѣ правителства чрѣзъ тѣхнитѣ държавни глави. На 12 юний рускиятъ министъръ на външнитѣ работи телеграфира до посланика въ София: (Чете) „Азъ указахъ на българския посланикъ на туй, че прѣдприетата отъ България крачка се явява измѣна на славянското дѣло и пълно невниманіе къмъ нашия примирителенъ позивъ“ . . . — защото България прѣдлага непрѣмѣнно да бждатъ смѣсени окупационнитѣ гарнизони въ Македония, това, което не можеше въ дадения моментъ въ никой случай да се иска, а трѣбваше да се иска да стане по врѣме на войната или прѣди войната; бѣше вече съвсѣмъ късно. — . . . Азъ прибавихъ, че за мене е съвършено ясно, какво България, като дѣйствува тъй, подчинява се на страничнитѣ внушения и на подхвърленитѣ ѝ надежди, въ които тя може горчиво да се разочаровае“.

С. Златевъ: Както и стана.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Вие виждате, какъ сж се прѣдвиждали бждшитѣ катастрофални събития за България, колко сж били ясни тѣ за хората, за чуждитѣ правителства, за руското правителство, и какъ българската държава, българското правителство е било прѣдупрѣждавано съ

всички сили и срѣдства да избѣгне висящата неизмѣримо голѣма опасностъ надъ България.

Но и друго нѣщо има тукъ, което тоже е служило като прѣдупрѣждение на България. Рускиятъ министъръ въ Букурещъ, Шебеко, телеграфира на своя шефъ въ Петербургъ на 14 юний 1913 г. (Чете) „Г. Майореско заяви, че ромѣнското правителство е прѣдписало на своя прѣдставителъ въ София да съобщи на българското правителство, че въ случай на война между България и Сърбия, Ромѣния ще мобилизира своята армия и ще открие военни дѣйствия“. Още единъ цитатъ, г. г. народни прѣдставители, за да свърша съ оранжевата книга. Рускиятъ министъръ на външнитѣ работи г. Сазоновъ телеграфира на своитѣ подчинени министри въ Букурещъ и София: „Днесъ“ — 16 юний — „на г. Бобчева било порѣчено да се справи за отношението на императорското правителство къмъ възможното активно настѣпление на Ромѣния. Ние отговорихме на българския посланикъ, че виждаме въ заявлението на Ромѣния това, че въ случай на война между съюзниците тя не ще остане безучастна, най-добриятъ способъ да се прѣдотврати конфликта. Накрай ние прѣдупрѣдихме г. Бобчева, че въ отговоръ на поставения ни отъ ромѣнитѣ въпросъ, ние заявихме, че не бихме зашѣщавали България, ако на послѣдната би принадлежала инициативата за военнитѣ дѣйствия“.

Г. г. народни прѣдставители! Може ли да имате по-ясна декларация отъ тая на отношенията на руската политика и държава къмъ бждшитѣ конфликти, които ще настѣпятъ на Балканитѣ между съюзниците? Очевидно е, че руското правителство, правителството на руската реакция дори, си е казало думата докрай. То си е изпълнило дълга и напразно г. Омарчевски се силѣше тукъ да хвърли вината върху него.

С. Омарчевски: Не сте ме разбрали, г. Костурковъ.

С. Костурковъ: Не е вината на руското и ромѣнското правителства за събитията, които се развиха. Вината е само наша.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Моля Ви се, г. Костурковъ, пристѣпете къмъ заключението на рѣчта си.

С. Омарчевски: Моитѣ думи не могатъ да служатъ за обвинение, че ние сме русофоби. Ако народнишко-папковистското правителство бѣше изслушало докрай съвѣтитѣ на тройното съглашение, катастрофата за България нѣмаше да дойде, но то слушаше противниците на балканския съюзъ, и тамъ е грѣшката.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: (Звъни) Нѣмате думата, г. Омарчевски!

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Ние имаме тъй сжщо прѣдупрѣждения и отъ страна на ромѣнското правителство. Послѣдното открито е заявило своитѣ претенции и своето поведение въ случай на открѣване междусъюзнишка война. На 4 юний, Шебеко, рускиятъ министъръ въ Букурещъ, телеграфира на своя шефъ въ Петербургъ: (Чете) „Споредъ съобщението на г. Майореско, ромѣнското правителство се е отказало отъ намѣрението да свика подъ знамената резервиститѣ отъ тритѣ армейски корпуса, считайки, че телеграмата на императора до българския и сръбския монарси ще има за послѣдствие мирното уреждане спора между съюзниците“. — Телеграмата вие знаете. — „Въ случай на разривъ между тяхъ, прѣдизвиканъ отъ несъгласието

на една от страните и нарушението на мира на Балканите от съюзниците, Ромъния веднага ще мобилизира своята армия и ще заеме съ своите войски българската територия по линията Тутракан—Балчик“.

Т. Петровъ: По диктовката на Русия.

С. Костурковъ: Недѣйте бърза, г. Петровъ, защото напразно обвинявате. Нека обвиняваме, когато има защо да обвиняваме, а не само да се намираме на приказка, да дразним чуждите държави, чуждите дипломати.

И. Януловъ: Руският императоръ забрави, че е арбитъръ, цѣли три мѣсеца.

Прѣдседателствующъ д-ръ С. Ивановъ: (Звъни) Моля, недѣйте прѣсича. Оставете г. Костуркова да завърши рѣчта си.

С. Костурковъ: Сжщиятъ Шебеко на 14 юний телеграфира на своя шефъ: (Чете) „Г. Майореско заяви, че ромънското правителство е прѣдписало на свои прѣдставителъ въ София да съобщи на българското правителство, че, въ случай на война между България и Сърбия, Ромъния ще мобилизира своята армия и ще открие военни дѣйствия“. Свършена работа!

И най-послѣ чакъ на 24 юний сжщиятъ Шебеко долага на своя шефъ: (Чете) „Извѣстието за мобилизацията на ромънската армия се посрѣща съ ентузиазъмъ. Съчувствието къмъ сърбитѣ и възбуждението противъ България се увеличава всѣки день. Мобилизацията върви твърдѣ успѣшно и въ пълнен редъ. Резервиститѣ се явяватъ на маси до срока. Много лица отъ всички звания и възрасти се записаха доброволци. Никакво правителство не би било въ състояние тази минута да спре този поривъ, даже въ случай че се прѣкрятъ военнитѣ дѣйствия между българитѣ и сърбитѣ, безъ нова значителна териториална отстъпка отъ страна на България и гаранция, относително удовлетворението на сръбскитѣ желания въ Македония“.

Азъ нѣма да цитирамъ повече, г. г. народни прѣдставители. Вие виждате отъ послѣднитѣ цитати, отъ послѣднитѣ съобщения на Шебеко и на Сазонова, че дори е сключенъ единъ договоръ, може-би само устенъ, а не и писменъ, между съюзницитѣ, наши противници вече въ това врѣме, и Ромъния; че послѣдната не се задоволява съ това, което ѝ се даде въ петербургската конференция. Тамъ тя се задоволи само съ Силистра и 3 км. периметъръ.

Д-ръ Й. Фаденхехтъ: Накараха я да се задоволи.

С. Костурковъ: Тя се задоволи по неволя, защото Европа диктуваше мира на Балканитѣ. Тогава, обаче, когато Ромъния виждаше, че войната се подклажда, че войната става неминуема, тя желаше това, тя прѣдизвикваше, тя съ течението на дни и на часове увеличаваше своитѣ претенции.

Има още само два документа да ви прочета и свършвамъ съ цитатитѣ. Въ зелената ромънска книга, намираме подъ № 161, докладъ на Майореско до краля отъ 12 юний 1912 г., четири дена прѣди откриването на военнитѣ дѣйствия противъ Сърбия и Гърция. (Чете) „Министърътъ на Русия, г. Шебеко, ми съобщава въ Министерството на външнитѣ работи, че българитѣ отказватъ да послушатъ всѣкакъвъ съвѣтъ на умѣреностъ, който имъ се дава. Напротивъ, тѣ сж готови да започнатъ войната противъ сърбитѣ и гърцитѣ. Споредъ личното мнѣние на г. Шебеко, ние би трѣбвало, като послѣдно срдѣство на давление, да прѣдупрѣдимъ г. Данева, че, въ случай на подобна война, Ромънската армия ще прѣмине Дунава и ще окупира линията Тутракан—Балчикъ, за да я анексира окончателно. На всѣки

случай, прибави г. Шебеко, Ромъния има днесъ прѣобладаващата роля въ Балканитѣ. Азъ му отговорихъ, че съ телеграма отъ 11 юний, повторена сжщ днесъ, бѣхъ патоварилъ г. Гика въ общи изрази да привлече вниманието на г. Данева върху положението, въ което се поставя“. Азъ не мога, г. г. народни прѣдставители, да си въобража по-открити, по-рѣзки прѣдупрѣждения отъ тия, които дори Ромъния прави. Но и за откриването на самата война има тоже въ зелената ромънска книга единъ документъ подъ № 260 отъ сжщата дата, 12 юний, отъ Лаховари, парижки пълномощенъ министъръ, до Майореско.

Д-ръ Й. Фаденхехтъ: Той е за Одринъ.

С. Костурковъ: Да, вѣрно, той е за Одринъ. На свой редъ ще се спра и на него.

Прѣдседателствующъ д-ръ С. Ивановъ: Г. Костурковъ! Часътъ е 6 и 55 м. Започнахте въ 4 ч. 55 м. Не искамъ да остане рѣчта Ви незавършена. Моля Ви само да не прѣкратате прѣдписанията на правилника, да свършите, защото, инакъ, не е възможно да има редъ въ дебатитѣ.

С. Костурковъ: Добрѣ, ще свърша.

Г. г. народни прѣдставители! Отъ малкото документи, които ви прочетохъ, вие виждате какви прѣдупрѣждения сж правени на българското правителство, и, слѣдователно, и на българския държавенъ глава, да се не нарушава мирътъ на Балканитѣ, да се не отпочва междусъюзнишката война. Въпрѣки това, войната се захваща. На 16 юний се издава заповѣдъ отъ помощникъ-главнокомандующия до двѣ армии да нападнатъ позицитѣ на сърби и на гърци. Правителството, въ лицето на своитѣ министри, заявява впоследствие, че това е било атентатъ срѣщу неговата политика. Правителството е искало по миренъ начинъ да се разрѣшатъ спороветѣ между България, отъ една страна, и Сърбия и Гърция, отъ друга страна. Изненадано е било правителството отъ заповѣдта на 16 юний, която прѣдизвика междусъюзнишката война. Но, г. г. народни прѣдставители, правителството трѣбва да докаже, че то е било дѣйствително изненадано. Анкетната комисиия трѣбва да открие, кой заповѣда на помощникъ-главнокомандующия генералъ Савовъ да издаде заповѣдъ за настѣпление срѣщу сърби и гърци.

Д-ръ В. Черневъ: Д-ръ Даневъ.

С. Костурковъ: Не може да заповѣда д-ръ Даневъ, защото д-ръ Даневъ трѣбва да държи рѣшение за това въ Министерския съвѣтъ, а такова рѣшение, положително твърдя, пѣма. Генералъ Савовъ не може самъ по своя подбуда и инициатива да дава тая заповѣдъ, защото той, по моитѣ свѣдѣния — позовавамъ се на г. Данева — два пѣти е искалъ рѣшение на Министерския съвѣтъ за атакуването на Одринъ, а му е отговаряно: „Това не е работа на Министерския съвѣтъ, това е технически въпросъ, това е работа на главната квартира, на генералния щабъ“. Тоя генералъ Савовъ, който не се е рѣшавалъ да атакува Одринъ, той ли ще се рѣши, г. г. народни прѣдставители, да открие войната противъ съюзницитѣ, слѣдъ всички тѣзи прѣдупрѣждения, които сж направени на България отъ разни страни? Генералъ Савовъ е присѣствувалъ на коронния съвѣтъ, въ който се е обсъждалъ въпросътъ, съ война ли да се свърши съ бившитѣ съюзници, или по миренъ начинъ. Въ този короненъ съвѣтъ тукъ, въ Враца, е разрѣшенъ въпросътъ, по миренъ начинъ да се разрѣшатъ спорнитѣ въпроси между България и нейнитѣ съюзници. Той е билъ прѣдупрѣденъ и за катастрофата, която виси надъ България, въ слу-

чай че се открие война срѣщу Сърбия и Гърция. Той е знаелъ всички тѣзи документи, които се четоха, той е билъ посветенъ въ политиката по този въпросъ, и въпрѣки това, той издава заповѣдь — тоя генералъ Савовъ, перѣшаващъ се да издаде заповѣдь, безъ съгласието на Министерския съвѣтъ, за атакуването на Одринъ. Не. Трѣбва да допуснемъ, че той е лудъ, за да издаде по своя инициатива и подбуда такава заповѣдь. А той не е лудъ.

Д-ръ Н. Сакаровъ: Гарантирате ли за него?

С. Костурковъ: Моля. — Г. г. народни прѣдставители! Едно не можемъ да откажемъ ние — че генералъ Савовъ е войникъ и че той е подседимъ като бившъ министъръ. Той е послушалъ заповѣдта на своя началникъ, за да издаде заповѣдь на 16 юний за атакуването на сърби и гърци. Тая заповѣдь не може да излѣзе отъ друго мѣсто, освѣнъ отъ двореца. Заповѣдта устно, или както и да е, е дадена отъ царъ Фердинанда.

Недѣлчо Атанасовъ: Казватъ, че има писмена заповѣдь отъ царъ Фердинанда.

С. Костурковъ: Анкетната комисиия трѣбва да влѣзе въ сериозно изучаване на този въпросъ, който е генераленъ въпросъ между ония, съ които трѣбва да се занимаемъ, защото вжзелътъ на събитията, това е заповѣдта на 16 юний. Ние имаме всичкото основание да вѣрваме и да сме убѣдени, че тая заповѣдь е дадена на Савова отъ царъ Фердинанда, защото царъ Фердинандъ се разкаля за подписването на договора за съюзъ съ Сърбия, тоя договоръ, който правѣше политика на тройното съглашение, който тласкаше съюзниците къмъ Русия. Царъ Фердинандъ искаше друга политика, политика нѣмска, политика австрийска. Съ тая заповѣдь царъ Фердинандъ гонѣше двѣ цѣли, задачи. Той имаше двѣ задачи.

П. Даскаловъ: Това сж вѣтъръ приказки.

С. Костурковъ: Първата задача бѣше...

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Ограничете се само върху въпроса, който се разисква. Не сждимъ сега държавния глава.

С. Костурковъ: Ще се огранича.

Д-ръ Й. Фаденхехтъ: Търпимостъ, г. прѣседателю!

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Моля, г. Фаденхехтъ, прѣседателството има търпимостъ, но искате такава отъ народните прѣдставители. Тѣ трѣбва да почитатъ постановленията на правилника. Азъ досега още не съмъ прибѣгналъ до строгоститѣ на правилника.

С. Костурковъ: Крайно Ви благодаря, г. прѣседателю.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Завършете рѣчта си, защото сте вѣнъ отъ двата часа, които ви дава правилникътъ. Права Ви бѣлѣжка въз основа на чл. 72 отъ правилника. Поставете прѣседателството въ невъзможно положение.

Д-ръ Й. Фаденхехтъ: Първата бѣлѣжка!

С. Костурковъ: Г. прѣседателю! Направете ми бѣлѣжка. Рѣшете, г. г. народни прѣдставители, да ме изхвърлите отъ тая трибуна, но азъ ще кажа онова, което мисля и чувствавамъ.

Отъ дѣсницата: А-а-а! Нѣма да направимъ това.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Имайте търпѣнието да ме слушате досега, останаха ми да говоря само нѣколко минути, бждете търпѣливи и прѣзъ тѣхъ.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Бждете и Вие въ границитѣ на приличието.

И. Ангеловъ: (Къмъ г. С. Костуркова) Не се съмнѣвамъ, че слѣдъ шестъ мѣсеца вашитѣ радикали ще цѣлуватъ рѣцѣтъ на царя.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Ние нѣма да правимъ анкета само за лице. Ние ще правимъ и трѣбва да направимъ анкета, която да изнесе цѣлата истина по погрома на България. Азъ ви питамъ: каква цѣла истина ще изнесете, когато вие нѣма да откриете истиникътъ на злото, на 16 юний? (Възражения отъ дѣсницата)

И. Ангеловъ: Отдѣ знаешъ? Ти говоришъ глупости.

С. Костурковъ: Азъ прѣдупрѣждавамъ комисията, че тя, като мандатаръ на Народното събрание, на народните прѣдставители, на тоя страдалчески народъ, трѣбва да отиде докрай — да открие и ония прѣстѣпници, които по буквата на нашата конституция сж неотговорни, но които сж отговорни прѣдъ историята въ бждѣще, ще бждатъ отговорни и днеска прѣдъ живото българско народно тѣло, прѣдъ гражданството.

Я. Матакиевъ: Трѣбва да се обърнемъ на конвентъ.

С. Костурковъ: Ние нѣма да се обърнемъ на конвентъ, г. г. народни прѣдставители. Ние ще издиримъ истината, и ако въ дѣното на тая истина излѣзе, че заповѣдта е дадена отъ царъ Фердинанда... (Възражение отъ дѣсницата)... въпрѣки знанието на правителството, народътъ ще трѣбва да каже своята дума, народътъ ще я каже така и тогава, както и когато намѣри за добръ. Той е суверенътъ на България, той ще каже своята дума.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Думата тукъ е наша. Какво ще каже народътъ вѣнъ, то е другъ въпросъ.

Г. Костурковъ! За послѣденъ пѣтъ Ви прѣдупрѣждавамъ, че двата часа отдавна вече изтекоха. Свършете, защото ще Ви отнема думата.

С. Костурковъ: Свършвамъ. — Г. г. народни прѣдставители! Тукъ имаме борба между народовластнието и автократията въ България, закрыта задъ личния режимъ. Тукъ имаме борба между двѣ политики: политика, която иска да тласне България въ водитѣ на тройното съглашение, и политика, която иска да тласне България въ водитѣ на тройното съглашение. Има друга една трета политика; тя е политиката на г. Малинова, политика чисто българска, както се изразява той, и която, чрезъ устата на българския държавенъ политикъ, на Русия трѣбвало да каже: „Ние, като славяни, не забравяме, че сме българци“, а на Австрия трѣбвало да каже: „Ние, като приятели, не забравяме, че сме славяни“. Тая политика нищо не казва, и тя е политика на седене между два стола.

Д-ръ В. Черневъ: Най-лошата.

С. Костурковъ: Ако една велика Англия се принуди да излѣзе отъ своето величествено уединение и да влѣзе по единъ или другъ начинъ въ тройната антанта, азъ не зная да-ли малката България ще може да устои на тия бури, при които е поставена да живѣе, самичка, като се бори съ тѣхъ. Българ-

ското Народно събрание ще трѣбва да уясни за себе си тая мисъл: да-ли България трѣбва да вѣрви уединена, или, по силата на необходимостта, на обективнитѣ условия, които доминиратъ днесъ въ свѣта, въ Европа, и специално на Балканитѣ, тя ще трѣбва да държи една страна, и ако държи една страна, коя трѣбва да бѣде тя.

А. Христовъ: Вашето мнѣние какво е?

И. Симеоновъ: Г. Костурковъ! Ще вземете знането на г. Данева. Давате аванс на русофилитѣ въ България.

С. Костурковъ: Г. г. народни прѣдставители! Тукъ имаме, отъ друга страна, излѣзла налице борбата, както ви казахъ, между двѣтъ течения въ България.

Т. Луановъ: Вне прѣскачатъ да кажете, какво е Вашето мнѣние.

Прѣдседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Моля, моля!

С. Костурковъ: Това е борбата на народовластнитѣ и борбата на монархиститѣ.

И. Ангеловъ: Голѣмъ политикъ си ти!

С. Костурковъ: Въ рамкитѣ на тая борба се очертава днешното и бѣдѣщото положение на България. Народното събрание трѣбва открито и ясно да подчертае, коя отъ двѣтъ борби прѣдпочита, коя политика България ще поддържа: политиката на личния режимъ ли, или политиката на народовластие? Политиката трѣбва да се води отъ отговорно министерство, подъ контрола на избранитѣ на народа, по желанието, разбирането и интереситѣ на тоя народъ, а не по желанията, не по капризитѣ и интереситѣ на оня, който стои надъ тоя народъ и въ днешния моментъ — на българския държавенъ глава. Ето въпроситѣ, по които Народното събрание трѣбва непременно да се произнесе.

Прѣдседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Свършихте ли?

С. Костурковъ: Не. — Личенъ режимъ имаше, има и ще има докогава, докогато г. г. прѣдставителитѣ отъ разнитѣ властующи партии обикалятъ, обикалятъ и корена, центъра, дѣното на злото не искатъ да дирятъ, не искатъ да пипнатъ.

Г. г. народни прѣдставители! Анкетната комисия, между другитѣ работи, ще констатира за излишенъ пжтъ, само че по строго официаленъ редъ, съ документи, че тоя личенъ режимъ, който тероризира България отъ толкова години, е билъ въ своя разцвѣтъ прѣвъ врѣме на послѣднитѣ двѣ войни: на войната противъ турцитѣ и на войната противъ нашитѣ бивши съюзници — сърби и гърци.

Тая комисия ще има да се произнесе върху всички онѣзи прѣстѣпления, които се извършиха въ самата армия прѣвъ врѣме на войната. Върху този въпросъ азъ нѣма да говоря, защото той се достатъчно освѣтлѣи отъ онѣзи, които говориха по-рано. Понеже азъ виждамъ, че г. г. прѣдседателитѣ се тъкми вече да ми отнеме, за послѣденъ пжтъ, думата, длъженъ съмъ да свърша, за да не прѣдизвикамъ това.

Г. г. народни прѣдставители! Не трѣбва да забравяме нито минута, че въ народната душа е накупѣла страпна мъка, че народната душа е разпнѣната на кръстъ, че народътъ е обезнадежденъ, че той не вижда нищо прѣдъ себе си, че той е разочарованъ за всичко и почти въ всичко. Ако днешното Народно събрание, чрѣзъ своята анкетна комисия, не даде на тоя разочарованъ народъ да види истинскитѣ виновници на извършенитѣ исторически събития...

Нѣкой отъ дѣсницата: Вие ги прикривате.

С. Костурковъ: ... ние като народъ и като държава ще бѣдемъ загубени, защото ще бѣдемъ мърша, а мърша не е народъ, не може да крѣпи държава. Искате ли тоя народъ да бѣде бодъръ, да вѣрва въ своето бѣдѣще, да вѣрва и въ своитѣ избраници, въ своитѣ задачи — вие, и най-много вие, (Сочи лѣвицата) въ които е надеждата на България, вдигнете високо гласа си за тая широка анкета. Бѣдете и да бѣдемъ безпощадни къмъ всички ония, които сж причастни въ погрома на България, независимо отъ тѣхното обществено и държавно положение. Захванете отъ отговорнитѣ министри и да свършимъ съ царъ Фердинанда. И нека народътъ въ послѣдствие каже самъ думата си, като даде на всѣкото основа, което заслужава. Нека и държавниятъ съдъ — ако бѣдѣщата анкетна комисия прѣдстави материялъ за държавенъ съдъ — каже думата си за бившитѣ министри, за тѣхнитѣ прѣстѣпления, ако тѣ сж вършили такива. (Ржкоплѣскане отъ лѣвицата и лѣвия центъръ)

Прѣдседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Давамъ петъ минути отиди.

(Слѣдъ отиди)

Прѣдседателъ: (Звъни) Засѣданието продължава.

Има думата г. Янко Сакжзовъ.

Я. Сакжзовъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Единъ въпросъ ни занимава вече цѣла недѣля и ще продължава да ни занимава навѣрно още половина недѣля. Очевидно е, че и правителството, и народното прѣдставителство усѣщатъ, че въ тази извънредна сесия, каквито въпроси и да минатъ на разгледване въ Народното събрание, два важни въпроси ще бѣдатъ турени на дневенъ редъ: единъ практически — въпросътъ за заема, въпросътъ за бюджета, и единъ политически, общественъ въпросъ, въпросъ на народна свѣсть, ако не на народна икономия — въпросътъ за анкетата на ония събития, които току-що изминаха. И правителството, и народното прѣдставителство усѣщатъ, че тукъ въ тоя въпросъ сж сплетени духовнитѣ и политическитѣ интереси днесъ на цѣлата нация, въ нейнитѣ политически, духовни и уметвени разклонения. И правителството, и народното прѣдставителство правятъ добръ, дѣто даватъ широкъ просторъ, за да се дебатира по този въпросъ, да излѣзатъ наявъ всички негови страни, за да може да се хвърли по-пълна свѣтлина върху цѣлата този комплексъ отъ събития, които създадоха тъй наречената катастрофа на България. Ясно е за насъ, г. г. народни прѣдставители, че това, което ние наричаме катастрофа на България, е една голѣма сложностъ отъ събития, отъ явления, въ които сложностъ сж замѣсени не само днешнитѣ духовни и политически сили на страната, но и тѣхнитѣ отгласъци, ехото отъ недавното наше минало. На трето мѣсто въ тоя комплексъ отъ събития сж замѣсени и политическитѣ влияния на околнитѣ държавици и още повече на голѣмитѣ европейски държави. Въ тази негова голѣма сложностъ вжтрѣшна, политическа — борба на партии, борба на политически течения, издържливостъ или пригоденостъ на институтитѣ къмъ народния животъ, борба на малкитѣ държавици въ Балканитѣ, борба на великитѣ държави въ ориента — очевидно е, че въ този фокусъ се намира и катастрофата на България. И оттамъ ние ще се помъчимъ да извлѣчемъ всички ония нишки, които водятъ къмъ този фокусъ, да дадемъ мѣсто на всѣка една отъ тѣзи сили, тъй както ги очертаваме, да имъ дадемъ значение, да направимъ

една оцѣнка. И ако има отговорности на политически течения, на институти, на издръжливости, ако има отговорности на партии, на ръководни личности, на инструменти и оръдия на държавата, всичко това само по себе си ще послѣдва, като разгледаме дългия този комплекс на събитията. И когато това е тъй, вие можете да си представите, колко е мъчно за насъ, които сме пратени тукъ по волята на народа, да си дадемъ мнѣнието за най-висшиятъ моменти на народния животъ. Вие сами ще признаете, колко е мъчно въ едно кжсо врѣме отъ два часа, каквото е дадено намъ, на народните представители, да могатъ да бъдатъ отдѣлени всичкитъ тѣзи отдѣлни, откъснати моменти и да бъде показано мѣстото на всеки единъ отъ тия моменти. Затова азъ смѣтамъ, че прѣдседателството не прави добръ, като ни застава да продължимъ тия дебати нощно врѣме — подиръ опрѣдѣления отъ правилника часъ за засѣдаване. Азъ не мисля, г-да отъ бюрото, че ще мога въ едно кратко врѣме да свърша, ако искамъ да си изпълня длъжността така, както я разбирамъ, и както ми се налага. Затуй бихъ смѣтналъ, че е по-добъръ да ми допуснете едната частъ отъ рѣчъта тази вечеръ да изкажа, а другата частъ утрѣ да продължа.

А. Малиновъ: Ще работимъ до 8 ч.

Я. Сакжовъ: Ако почитаемото прѣдседателство ми обѣщае, че до 8 ч. ще говоря и ще продължа утрѣ, азъ малко по-друго-яче ще разпрѣдѣля материята си.

Д-ръ П. Джидровъ: Да се разрѣши този въпросъ.

Прѣдседателътъ: Не е врѣме още. Нѣма какво да се разрѣшава.

Я. Сакжовъ: Най-първо се повдигна въпросъ, какъвъ обсежъ да има анкетата, отъ дѣ да започва и дѣ да свършва. Отъ дѣ да започва анкетата е мъчно да бъде опрѣдѣлено. Единъ прѣдставителъ отъ правителствената партия, отъ болшинството може да иска анкетата да бъде само отъ момента, отъ когато е започнало правителството да се готви за войната съ Турция. Единъ прѣдставителъ отъ опозицията, а особено отъ тая, която държи твърдѣ много за подготовката на събитията, ранната подготовка на събитията, може да иска да привлече подъ своето си разглеждане и такава една подготовка, която върви отъ много по-рано. И вие чухте прѣди малко г. Костурковъ, какъ отъ името на своята партия смѣташе, че не е възможно да се говори за анкетиране на събитията, ако не бъде привлеченъ на разглеждане и въпросътъ за нашето отношение къмъ освобождението на Македония, защото войната наложи едно разрѣшение на македонския въпросъ, а прѣди започването на войната отъ срѣдата на българския народъ излизаха 2—3 мнѣния за разрѣшението на тоя въпросъ. И не мислете, че съ катастрофата тѣзи мнѣния сж законани. Азъ виждамъ, че и правителството мисли, че не сж законани, че, напротивъ, отсега нататъкъ тѣ искатъ, както се вижда отъ думитъ на народните прѣдставители, които говориха тукъ, да се ориентира политиката на България така, щото македонскиятъ въпросъ да бъде разрѣшенъ тепърва така, както сж искали прѣдставителитъ на това болшинство. Виждате, г. г. народни прѣдставители, че по въпроса, отъ дѣ да започва анкетата, имаме достатъчно основание да искаме, щото тя да започва много по-отрано, отколкото отъ момента, когато бившето правителство тръгна по пътя за разрѣшението на този въпросъ. Вънъ отъ това, едни отъ вносителитъ на прѣдложението за анкетата, а

именно вносителитъ на тѣсно-социалистическата партия, поискаха, щото анкетата да изслѣдва и ония обществени течения, които сж допринесли за катастрофата. Такова едно мнѣние отъ страна на вносителитъ, такова едно мнѣние отъ страна на радикалитъ, че трѣбва и отношението ни къмъ македонския въпросъ да бъде разгледаемо, такова едно мнѣние и на правителственото болшинство, изказано вчера отъ г. Кьорчева, което се състоеше въ туй, че катастрофата на България не е друго нищо, освѣтъ единъ епизодъ отъ развитието на източния въпросъ, единъ епизодъ отъ разрѣшението на балканската проблема, такива едни мнѣния, казвамъ, биха искали да се започне изслѣждането на анкетата отъ по-рано. Понеже такива прѣдложения сж се изказвали отъ тукъ, то вие ще позволите на мене и азъ да изкажа едно мнѣние, отъ дѣ може и отъ дѣ би трѣбвало да започне анкетиранието. Въ смѣтността тази парламентарна, политическа анкета, която ние ще искаме да установимъ тукъ и да рѣшимъ въ края на дебатитъ, безсъмѣнно ще има да изслѣдва реда на ония събития отъ започването на войната, които докараха катастрофата. Но разбираемо на тия събития анкетаторитъ не биха могли да иматъ, ако тѣ тукъ, въ Народното събрание, не получеха освѣтления върху ония духовни и политически елементи, които докараха тия събития. Безсъмѣнно, ние ще анкетираме събитията, но тѣзи събития сж слѣдствие на нѣкакви си наши, вътрѣшни сили, които се борятъ, сили на балканскитъ държавици, сили на европейскитъ голѣми държави, и очевидно е, че въ изслѣждане нишкитъ на тѣзи събития ние не можемъ да оставимъ ония политически стремелжи, които сж ръководили тия събития, които сж имъ дали плътъ и кръвъ, които сж ги направили да станатъ събития. Значи анкетата ще има да изслѣдва фактитъ, дѣянията, събитията, причинителитъ и причинитъ на катастрофата, но безъ освѣтлението на онова, което прѣдхождаше тия събития, на ония политически и обществени влияния, които създадоха тия събития, анкетаторитъ нѣма да бъдатъ достатъчно освѣтлени, за да могатъ да изпълнятъ своята длъжностъ така, както се слѣдва. Ето защо азъ смѣтамъ, че въ налитъ разисквания ние по неволя ще засегнемъ ония голѣми влияния, които докараха събитията, обаче различаваме се отъ прѣдставителитъ на тѣсно-социалистическата партия въ това, че ние тѣзи влияния не можемъ да анкетираме. Да анкетирашъ едни обществени политически влияния е невъзможно, защото тѣ сж се извършвали въ публичността, тѣ сж достойни на насъ, които живѣемъ единъ общественъ политически животъ. Ние знаемъ всички, т. е. трѣбва да знаемъ, прѣдполага се, какво нѣщо е дала, да кажемъ, че тѣсно-социалистическата партия въ разрѣшението на този въпросъ, ние знаемъ и трѣбва да знаемъ, какво е дала и дава широко-социалистическата партия, и ние, като политически дѣйци трѣбва да минемъ така наредъ и да изучимъ, какво е дала радикалната партия въ разрѣшението именно на тоя въпросъ, какво сж дали земледѣлцитъ, тѣзи 51 човѣка, които прѣдставляватъ туй течение.

Н. Цановъ: 48.

Я. Сакжовъ: 51 ги смѣтамъ азъ и толковъ сж избрани отъ народа; така е останало въ моята паметъ и нѣма да го забравя.

Д. Драгиевъ: Невидимо присѣтствуватъ тримата.

С. Златевъ: Откраднаха ги.

Я. Сакжовъ: Ние трѣбва да знаемъ и, слѣдователно, това го има нѣкъдѣ — то е въ дѣятелността на тия партии. Тя се извършва, както казахъ, пу-

близко въ събранията, въ говоренията, въ печата, въ обсъскването на партийните течения въ парламента, ако щете, съ една рѣчъ тамъ, дѣто се вършатъ събитията. Следователно, по това никаква анкета не може да се допусне. То е дѣло на историкъ, то е дѣло на политика отъ съвѣременността. Политикътъ отъ съвѣременността трѣбва да знае участието на другитѣ въ разрѣшаването на известни конфликти, на известни събития въ съвѣременността. Тѣхъ нѣма какво да ги анкетираме, тѣхъ можемъ да ги привлѣчемъ като влияния дѣйствующи върху реализирането на известни събития. Можешъ да ги привлѣчешъ като спомагателни, като благотворни, можешъ да ги привлѣчешъ като зловѣдни влияния. Очевидно е, значи, че ние тукъ се различаваме и мислимъ, че правилното е така: не можемъ да анкетираме влиянията, но можемъ да ги привлѣчемъ като освѣтление на събитията.

Сега, ако оставимъ партийните течения така, както сж известни прѣдъ насъ, можемъ ли ние да оставимъ безъ внимание стремекитѣ на другитѣ народности на Балканитѣ за разрѣшаването на балканската проблема. Стремлението на сърбитѣ, стремлението на гърцитѣ, стремлението на турцитѣ да запазятъ оная частъ земя, която ние сме искали да освободимъ, или пъкъ въ която други сж искали да турятъ редъ и свобода. Не можемъ и това да направимъ. Не можемъ сжщо на трети редъ, въ трети единъ концентрически кръгъ да забравимъ, че тукъ на Балканитѣ отъ стотина години иматъ влияние голѣмитѣ европейски интереси. Безъ примѣкване тѣзи влияния къмъ разясняването на събитията, които станаха у насъ, безъ да ги привлѣчемъ и тѣхъ къмъ обсъждане, къмъ освѣтление, ние не ще можемъ да разберемъ течението на събитията. И за това въ третъ единъ кръгъ намъ се пада длъжностъ, именно да обърнемъ внимание на туй, което г. Кьорчевъ каза, че българската катастрофа не е нищо друго, освѣнъ единъ малъкъ епизодъ отъ разрѣшението на източната проблема, което разрѣшение, за голѣмо съжаление, още го нѣмаме.

За туй, г. г. народни прѣдставители, тѣй като гледамъ на положението, поставено по отношение на въпроса за анкетата, азъ не мога да избѣгна длъжността да се спра за малко — разумѣва се дотолкова, доколкото врѣмето и силитѣ ми позволяватъ — върху всѣки единъ кръгъ отъ тѣзи голѣми влияния, които сж дали туй, което ние наричаме катастрофата на България.

Г. г. народни прѣдставители! Прѣди ние да имаме национално съзнание, тукъ на Балканитѣ сж се водили голѣми борби за надмощие. Източниятъ въпросъ изниква прѣди въ България да има това национално съзнание или тъкмо когато се зараждаше. Ние, които сме прѣдставители тукъ, стари и млади, едва си припомняме неговата послѣдна фаза. Ние помнимъ най-много 60-тѣ години. Мнозина отъ васъ едва помнятъ 70-тѣ, а други може-би и 80-тѣ. Така че, по-стари, къмъ 50-тѣ години, единъ-двама ще се намѣрятъ, както ми посочва тѣй любезно г. Алтимирски. На Балканитѣ не е имало дълго врѣме постоянно господство. Само турското владичество можа да трае 500 години. Въ далечното минало и въ близкото минало на този вулканически полуостровъ, въ политическо и икономическо отношение, не е имало трайно господство. Тукъ е имало най-голѣми съблсквания. Но да оставимъ това старо минало, да дойдемъ до послѣдното. Всички знаемъ за голѣмото стремление на Русия да прѣмине проливитѣ, но всички сжщо знаемъ, че на туй стремление на Русия да завладѣе проливитѣ, да вземе Черно-море сж се противопоставяли великитѣ европейски държави. Това е Франция въ по-миналото врѣме, сѣтитъ това е Англия, и сега напослѣдъкъ

това е Германия. Французиятъ, английскитѣ и германскитѣ елементи сж, които сж се противопоставяли на стремлението на Русия да завладѣе ключа на Черно-море. Въ борбитѣ на тѣзи двѣ източна и западна страни, на руското стремление къмъ Босфора и на европейското за запазване Босфора за онѣзи, които сж го владѣли, именно турцитѣ, се е изразявала борбата за разрѣшаването на източния въпросъ. Но въ сжщностъ източниятъ въпросъ се породилъ оттогава, откогато вѣтрѣ въ Турската империя на Балканитѣ се появила националности, които поискаха да живѣятъ единъ животъ по-другъ отъ този, който можеше да бѣде позволенъ въ Турция, единъ животъ на свободни граждани, какъвто феодална и бюрократическа Турция не даваше. Това стана най-първо съ гърцитѣ, слѣдъ това съ сърбитѣ, сѣтитъ съ българитѣ и най-сѣтитъ ние доживѣхме да бѣдемъ свидѣтели, съучастници дори и въ разрѣшението на македонския въпросъ. Великата турска империя не знаеше, за съжаление, другъ пътъ на развитие, освѣнъ откъсване отъ нея части къмъ културното европейско общество и стѣсняването ѝ въ сѣ по-малки и по-малки граници. Развитиѣ части се откъсваха отъ нея. Откъсна се Гърция, откъсна се Сърбия, откъсна се Рومъния, откъсна се България и дойде врѣме, настѣши редъ и Македония да бѣде откъсната. И въ борбата именно за откъсването на Македония ние сме съвѣременици и тамъ се появи онуй национално българско съзнание, което въ прѣдставителството на различнитѣ политически течения внесе онова, което създаде движението за македонското освобождение и, най-сѣтитъ се дойде до единъ способъ за неговото разрѣшение, на който способъ г. Даневъ и г. Гешовъ бѣха инициатори и изпълнители до едно известно мѣсто и подиръ туй оставиха други да го разрѣшаватъ. И сега ние чуваме отъ г. Кьорчева, че настѣпва една нова фаза на разрѣшение на този въпросъ, именно тази фаза, която сега вие правителството ще инокорирате. Ще видимъ по-нататъкъ каква ще бѣде тя.

И така, източниятъ въпросъ по отношение на съвѣременността, за освобождението на Македония, какъ се поставяше? Той се поставяше, г-да, на кратичко по слѣдующия начинъ. Русия, която освободи България, отъ каквито да бѣде побуждения, които сега не е врѣме да разглеждаме, но които се знаятъ — подъ егидата на славянското освобождение — Русия си прѣслѣдваше своитѣ цѣли. Отъ това печелѣха и славянскитѣ народи и християнскитѣ народи на Балканитѣ, но печелѣше и Русия. Ако Русия не печелѣше, тя не би правила това, но несъмнено е, че и балканскитѣ народи печелѣха отъ туй стремление на Русия. Иначе, ние не бихме могли да кажемъ, че Русия ни е направила добро. Тя ни е направила това добро *malgré elle* или, може-би, съзнателно за нея, но тя ни е направила това добро. Тя дойде да освобождава България, защото ней бѣ необходимо на това важно географическо мѣсто да има една нация, която да бѣде въ нейни рѣцѣ — така се надѣваше тя въ първо врѣме — инструментъ за разрѣшаване на източния въпросъ, когато му дойде врѣмето. Излѣзе друго-яче. Русия иска така, обстоятелствата и самото развитие на балканскитѣ народи и онзи голѣмъ факторъ, за който говорихъ — европейскитѣ факторъ — поискаха и стана друго-яче. Русия създаде една малка България, като мислѣше да я направи дѣйствително една губерния, нека бѣде васално княжество, нека бѣде протекторатъ надъ България. Вие си спомняте отъ документитѣ на Бисмарковитѣ книжа, отъ книгата на Хохенлое, отъ много други книжа, до коя година великитѣ европейски сили мислѣха, че Русия има право надъ България, че има право съ сила да дойде да наложи своя

протекторатъ. Но благодарение, първо, на голѣмитѣ европейски сили, благодарение, второ, на жизнеността на българската нация, на развитото се у нея национално съзнание, се създаде една малка държавица, която поиска да заживѣе единъ независимъ, самостоятеленъ животъ. И въ туй отношение ние виждаме вече, какъ започватъ въ България — както по-рано въ Турция — борбитѣ на Европа и на Русия, какъвъ образъ приемаха; ние виждаме въ освободена България борбитѣ на Европа и на Русия и животътъ на българската нация да приеме една нова форма, неизвѣстна дотогава. Яви се у насъ тогава русофилство, яви се русофобство; явиха се бѣли, явиха се черни души, стана борба на политически партии, на обществени течения, на стремления национални, които дърпаха България къмъ двѣтѣ разрѣшения. Ние ще вървимъ, викаха еднитѣ съ Русия, въ всичко, защото тя ни е освободила, тя не може да ни желае злото. А другитѣ викаха: „Русия е дошла да завладѣва тукъ, Русия иска сега да наложи своитѣ стремления и иска да направи млада България оръдие, инструментъ на нейнитѣ интереси; ние, нацията, съзнателнитѣ българи, не искаме да позволимъ това, ние ще привлѣчемъ, ние ще поискаме помощта на всички ония, които могатъ да ни запазятъ отъ туй стремление“.

Г. г. народни прѣдставители! Въ туй отношение трѣбва да заявя, че млада България, независима България, самостоятелна България бѣше на страната на послѣднитѣ, на тѣзи, които искаха да се борятъ за самостоятелността, за независимостта на туй малко парче земя, която, макаръ и съ руска кръвъ освободена, но искаше да заживѣе единъ самостоятеленъ, свободенъ животъ, и като заживѣе, тогава да каже: азъ ще си дамъ помощта на тая или онази страна отъ европейската констелация, които се борятъ не само на Балканитѣ, но и на голѣмия ориентъ. (Ржкоплѣскане отъ дѣсницата) Казвамъ, правото, справедливостта, историята, бѣдѣщото на България бѣше на страната на тия. Но историята на народитѣ върви бавно. Една цѣль, поставена отъ една нация, не се достига веднага. За да бѣде достигната, трѣбватъ прѣдпоставки, трѣбватъ вътрѣшни сили, ако щете, ако не сж достатѣчни външнитѣ, или пъкъ външнитѣ, за да могатъ да дѣйствуватъ въ ново врѣме, необходимо имъ е една вътрѣшна база, една основа, дѣто да се опратъ. И загуй дѣлото на нашата независимостъ бѣше дълготрайно, борбата за нашата независимостъ бѣ дълготрайна и съпроводена съ голѣми сътресения и съ голѣми неправди вътрѣ въ нашата страна. Това е, г. г. народни прѣдставители, началото на стамболовистеския режимъ. Стамболовъ, за когото отъ тая трибуна прѣди 20 години — въ 1894 г. — и отъ моитѣ уста тукъ сж се чували думи укорни, днесъ паметьта ми — тоя човѣкъ е останалъ на историята — за миналото, за тогавашното минало гѣма да ме накара да хвърля укоръ. Той си даде на врѣмето, каквото е далѣ, по каквито и да бѣдѣтъ побуждения, подѣ каквито и да е влияния; той бѣ въ всѣки случай прѣдставителъ на оная млада България, която се борѣше за своята независимостъ.

Хафузь Садж Мехмедовъ: Браво! (Ржкоплѣ-
скане отъ дѣсницата)

Я. Сакжзовъ: Но когато подобни мжеже, появиени отъ историята на повърхността и на ръководството на нациитъ, завзематъ обществената властъ, подиръ като сж завзели стрпата и умоветъ на своитъ стъръ-менници, когато заживятъ съ тая властъ, не леко я напускатъ и започватъ въ борбата си за независимостта на нацията да вмѣсватъ борбата за осигуряване и за ограждане на своето властвуване. Съ насъ и съ Стамболова стана туй, което е станало навсѣ-ждъ, въ всички страни. И Криспи въ Италия бѣ единъ отъ борцитъ за свободата на Италия, но почти едновременно съ Стамболова, Криспи мачкаше и тыпчеше своята любима Италия. И колко още други примѣри има отъ миналото, но това не е важно. Сжщото завърши и Стамболовъ. Въ борбата си срѣщу ония, които искаха, струва що струва, да наложатъ руското влияние тукъ, руското господство, той не можа да тури граница, и навѣрно не е възможно въ такива едни смѣсени моменти отъ развитието да се тури граница. И най-сетнѣ, като видѣ, че не може да разбере кое е прогресивното, кое е необходимото, известното за него бѣше само това, че властътъ трѣбваше да се ограда, неговото властвуване трѣбваше да се ограда и неприязнителъ да бѣде смачганъ, а неприязнители и врагове бѣха всички ония, които друго-яче мислѣха. Неприязителъ бѣше тогава и г. д-ръ Радославовъ съ г. Тончева; неприязителъ бѣше и г. Благоевъ съ Янка Сакжзовъ, макаръ и да бѣха всички въ други лагери. Неприязнители бѣха всички тия, които се вдигнаха срѣщу самоволното управление на Стамболова и срѣщу самоволното негово разбиране, дѣ е доброто на България, дѣ е необходимо да бѣде турена политическата властъ въ услуга на една обществена идея. Ни единъ прѣдставителъ на обществената мисль нѣма право да заграбва политическата властъ и да я туря въ изключителна услуга на своята обществена мисль, слѣдъ като види, че протестаторитъ и ония, които се вдигатъ срѣщу узурпирането на тая властъ, сж едно голѣмо множество. Той трѣбва да знае кога да се дръпне. И великитъ хора, великитъ освободители на нациитъ знаятъ, кога да умирятъ или кога да се дръпнатъ отъ мѣстото си. Стефанъ Стамболовъ не умѣ нито на врѣме да се дръпне, нито на врѣме да умре — стана мърцина, жертва на своитъ политически врагове.

Н. Харлаковъ: Да се отложи заседанието.

Председателствующ д-ръ С. Ивановъ: Часътъ е 8. Които отъ г. г. народнитѣ представители желаятъ да се продължи заседанието до изслушване рѣчта на г. Сакжзова, да си вдигнатъ ржката.

Моля г. г. квесторитѣ да констатирагь болшинство ли е или меншество.

Квесторъ Х. Бояджиевъ: Меншество е.

Прѣдседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Малцинство, обявяватъ квесторитѣ. Слѣдователно, рѣчѣта на г. Сажзова ще изслушае утрѣ въ 3 ч. слѣдъ пладне.

Вдигамъ заслугието.

(Вдигнато въ 8 ч. 10 м. вечерята)

Прѣдседатель: Д-ръ Д. К. Вачовъ. Подпрѣдседатели: { Д-ръ С. Иванчовъ,
Д-ръ И. Момчиловъ.

Секретари: { Д-ръ Д. Димитровъ.
Д-ръ В. Черневъ.

Началникъ на Стенографското бюро: Т. Гълъбовъ.